

Azərbaycan
Tərcümə
Mərkəzi

Aydın

www.aydinyol.az

1 aprel 2016-cı il № 08 (67) * Həftəlik ədəbi-ictimai qəzet * Qiyməti 30 qəpik

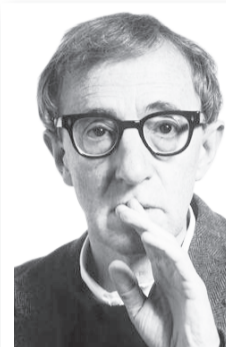
Cəfər
Cabbarlının
"Əhməd
və Qumru"
hekayəsi

»»» səhifə 6

Türk dillərindən
Azərbaycan
dilinə
tərcümənin
missiyası

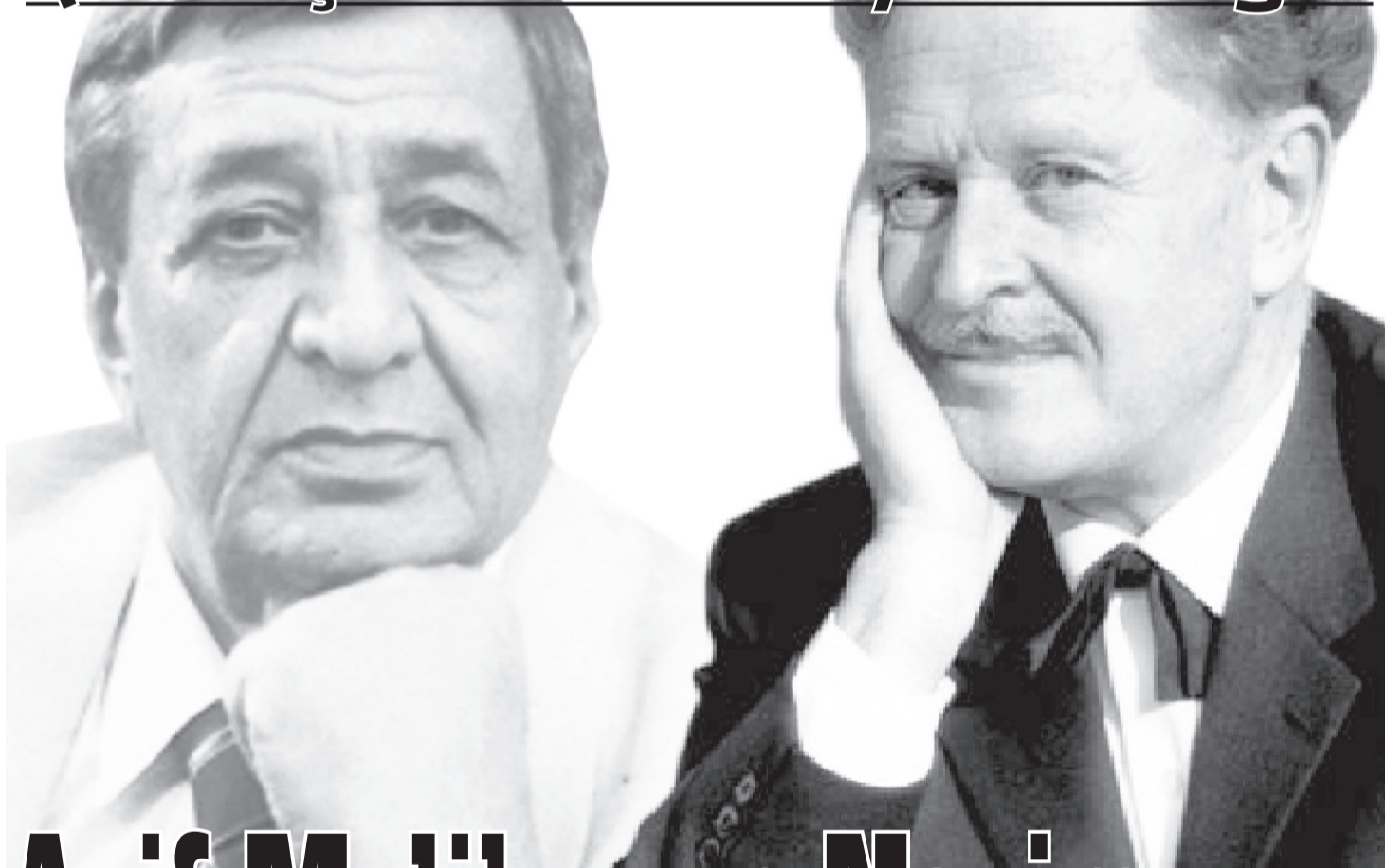
»»» səhifə 8

Vudi
Allenin
"Mensa
gözəlçəsi"
hekayəsi

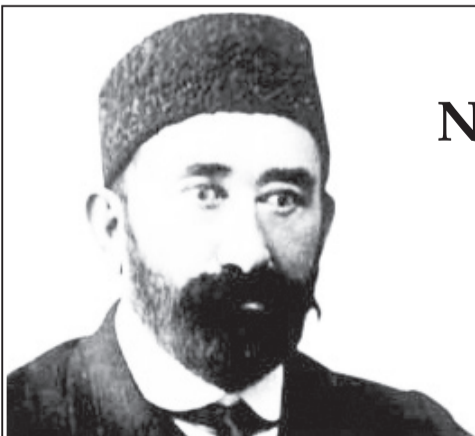
»»» səhifə 13

Qərib şairin əbədi yurd nisgili

Arif Məlikovun Nazim Hikmət haqqında xatirələri

»»» səhifə 10

Musa
Nağıyevin
kişi
sözü

»»» səhifə 5

Abbasqulu
ağa
Bakıxanovun
sirləri

»»» səhifə 11

ANONS

Tərcümə Mərkəzinin
kitabları seriyasından
daha bir kitab

»»» səhifə 3

Kamal Abdulla "Qızıl
Delviq" mükafatına
layiq görülüb

»»» səhifə 3

Yaxşını yaşadaq

»»» səhifə 5

Ermənistan -
Azərbaycan münaqişəsi:
səbəb və nəticələr

»»» səhifə 7

Milli şair

»»» səhifə 9

Natiq Səfərovin
gülmacaları

»»» səhifə 12

1 aprel- Gülüş günü
haqqında nə bilirik?

»»» səhifə 12

Şimpanze
meymundurmu?

»»» səhifə 14

Robot, ədəbiyyat
müsabiqəsinin finalında

»»» səhifə 16

SSRİ-də ilk qorxu
filmini çəkən rejissor
vəfat etdi

»»» səhifə 16

Şekspirin "saxta
əsərləri"nin sərgisi

»»» səhifə 16

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Vaşinqtonda keçirilən Nüvə Təhlükəsizliyi Sammitində iştirak etmək üçün Amerika Birləşmiş Ştatlarına səfərə gəlib.

Prezident İlham Əliyev Vaşinqtonda ABŞ-ın dövlət katibi Con Kerri ilə görüşüb.

Görüşdən əvvəl dövlət katibi Con Kerri və Prezident İlham Əliyev mətbuata bəyanatlarla çıxış etdilər.

Dövlət katibi Con Kerri dedi:

– Günortanız xeyir. Başqa yerlərdə bir neçə dəfə görüşdüyüm bir çoxlarınızı burada salamlamaq məndə həqiqətən məmnunluq hissi doğurur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevi də burada salamlamaqdan şadam.

Bizim hazırda üzərində işlədiyimiz bir çox qarşılıqlı maraqlarımız var. Biz sülhməramlı əməliyyatlara verdiyi töhfəsinə, Əfqanıstandakı söylərinə görə Azərbaycana çox minnətdarıq. Məlumdur ki, Azərbaycan indi mürəkkəb bir regionda yerləşir. Hesab edirəm ki, Prezident Əliyev, xüsusilə “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinə etdiyi rəhbərliyi ilə bu ehtiyacların bəzilərinin necə qarşılınması üçün çox ciddi səylər göstərmiş və bu məsələni diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bu, Avropanın uzunmüddətli strateji maraqları naminə və səmimi söyləmə, vacib olan enerji mənbələrinin şaxələndirilməsinə cəhd göstərmək üçün atılmış çox ciddi bir addımdır.

Əlbəttə ki, digər maraqlarımız da var. Terrorizmlə mübarizə. Biz donmuş münaqişə olan Dağlıq Qarabağ probleminin nəyahət öz həllini tapmasını görmək istəyirik. Bu münaqişənin həlli üçün danışıqlar aparılmalıdır. Bu məsələ öz həllini tapmalıdır.

İndi isə cənab Prezidentə Nüvə Təhlükəsizliyi Sammitində iştirak etmək üçün buraya təşrif buyurduğuna və Azərbaycan üçün iqtisadi imkanların, eləcə də regional təhlükəsizlik münasibətlərinin uyğunlaşdırılması üzərində işlədiyi müddətdə və bu yaxınlarda göstərdiyi bir çox səylərinə görə təşəkkürümü ifadə etmək istəyirəm. Sizi öz aramızda görməkdən şadam.

İlham Əliyev ABŞ-a səfər edib

Azərbaycan Prezidenti Birləşmiş Ştatların dövlət katibi Con Kerri ilə görüşüb

Prezident İlham Əliyev dedi:

– Çox sağ olun. Cənab katib, əvvəla məni Nüvə Təhlükəsizliyi Sammitinə dəvət etdiyinə görə Prezident Obamaya təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Biz bunu dostluq və tərəfdaşlıq əlaməti kimi qəbul edirik. Biz ikitərəfli münasibətlərimizə yüksək dəyər veririk.

ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin artıq 25 illik uzun tarixi var. Bu münasibətlər həmişə sıx, səmimi olmuşdur, indi isə strateji əhəmiyyət kəsb edən münasibətlər səviyyəsinə çatmışdır. Aramızda fəal siyasi dialoq mövcuddur. Cənab katibin qeyd etdiyi kimi, biz əvvəllər dəfələrlə görüşmüşük, lakin Vaşinqtonda ilk dəfədir görüşürük.

Aramızda inkişaf etməkdə olan iqtisadi əməkdaşlıq aparılır. ABŞ şirkətləri iqtisadiyyatımıza 10 milyard dollardan artıq sərmayə yatırmışdır.

Bu da iqtisadi əməkdaşlığın, həmçinin ölkəmizin inkişafının yaxşı göstəricisidir. Biz ilk dəfə Xəzər və Aralıq dənizlərini bir-biri ilə birləşdirən neft kəmərlərinin tikintisi kimi əhəmiyyətli layihələri Amerika Birləşmiş Ştatlarının güclü dəstəyi ilə birlikdə icra etmişik. İndi isə cənab katibin qeyd etdiyi kimi, biz “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsi üzərində birlikdə işləyirik. Bu, enerji təhlükəsizliyinə, mənbələrin şaxələndirilməsinə və həmin layihəyə cəlb olunmuş bütün tərəflərə - istehsalçı, tranzit və istehlakçı ölkələrə uzunmüddətli fayda verən bir layihədir. Biz bu layihənin icrasına ciddi dəstək göstərdiyinə görə Amerika Birləşmiş Ştatlarının hökumətinə çox minnətdarıq. Səmimi desəm, bu dəstək olmasaydı həmin layihənin həyata keçirilməsi üçün daha çox müddət və səylərin göstə-

rməsi tələb oluna bilərdi. İşlər vaxt cədvəlinə uyğun gedir, işlər vaxtında icra olunacaq və 2-3 il ərzində “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsi işlək olacaqdır.

Ermənistan və Azərbaycan arasında uzun müddət davam edən münaqişənin həlli yollarının tapılması istiqamətində göstərdiyi səylərinə görə ABŞ hökumətinə minnətdarıq. Hesab edirik ki, münaqişə Ermənistan ordusunun işğal olunmuş ərazilərdən dərhal və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edən BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələr əsasında həllini tapmalıdır. Ermənistan və Azərbaycan arasındakı münaqişə, postsovet məkanında olan və ümumiyyətlə, dünyada baş verən bütün münaqişələr öz həllini ölkələrin ərazi bütövlüyü əsasında tapmalıdır.

Biz, həmçinin regional təhlükəsizlik məsələləri üzrə tərəfdaş. Azərbaycan Əfqanıstandakı əməliyyatlara öz logistika dəstəyini təmin edir, ərazimiz üzərindən aparılan uçuşlara və yerüstü daşımalara şərait yaradır. Həmçinin bizim NATO hərbiçiləri ilə çiyin-çiyinə Əfqanıstanda xidmət göstərən 100-ə yaxın hərbiçimiz var. Beləliklə, münasibətlərimizin gündəliyi çox genişdir. Bu gün əlbəttə ki, biz bu məsələləri və regiondakı problemləri müzakirə edəcəyik. Mən əminəm ki, bu görüş bizim dostluq münasibətlərimizin daha da inkişaf etdirilməsində öz rolunu oynayacaqdır. Sağ olun.

Con Kerri: Təşəkkür edirəm cənab Prezident. Hamınıza təşəkkürümü bildirirəm.

Görüşdə ABŞ-ın dövlət katibi Con Kerri Birləşmiş Ştatların Azərbaycan ilə güclü və uzunmüddətli əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsində maraqlı olduğunu bildirdi. O, Azərbaycanda gedən iqtisadi islahatlar, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi proseslərinin ABŞ-da maraqla izləndiyini vurğuladı.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanda iqtisadi sahədə görülən işlərdən, əsas iqtisadi prioritetlər – kənd təsərrüfatı, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, vergi və gömrük, infrastruktur sahələrində həyata keçirilən islahatlardan danışdı. Dövlətimizin başçısı iqtisadi inkişafın qanunvericilik proseslərində Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq etdiyini diqqətə çatdırdı.

Söhbət zamanı Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında rolu qeyd edildi, ABŞ-ın bu işdə ölkəmizə verdiyi dəstək yüksək qiymətləndirildi, “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin önəmi vurğulandı.

Prezident İlham Əliyev dünyada neftin qiymətinin aşağı düşməsinə baxmayaraq, Azərbaycanda əsas iqtisadi parametrlərin qorunub saxlanıldığını və iqtisadiyyatın yaxşı vəziyyətdə olduğunu bildirdi. Dövlətimizin başçısı neftin qiymətinin düşməsi fonunda Azərbaycanda büdcə sisteminin möhkəmləndirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atıldığını diqqətə çatdırdı.

Təsisçi: Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi

Baş redaktor:

Yaşar Əliyev

İcraçı direktor:

Bəhlul Seyfəddinoğlu

Redaksiya heyəti:

Nəriman Əbdülrəhmanlı,

Feyziyyə, Nərinə Əliyeva,

Rəbiqə Nazimqızı

Qəzet 2014-cü ilin 24

oktyabrından çıxır.

“Azərbaycan” nəşriyyatında

çap olunub.

Tiraj: 1250.

Sifariş: 923

Ünvan: Bakı, Topçubaşov

küçəsi 74.

Telefon: 595 16 05.

E-mail: aydinyol.az@gmail.com

Qəzet Azərbaycan Respublikasının

Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan

keçib.

Şəhadətnamə nömrəsi: 3899

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva Talassemiya Mərkəzində olub

Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva martın 30-da Talassemiya Mərkəzində olub.

AzərTAc xəbər verir ki, Talassemiya Mərkəzində müalicə olunan uşaqlara baş çəkən Leyla Əliyeva onların səhhəti, müalicələrinin gedişi ilə maraqlanıb.

Səhiyyə naziri Oqtay Şirəliyev Heydər Əliyev Fondunun “Talassemiya həyat naminə” proqramı çərçivəsində inşa edilən Mərkəzdə

bu günədək aparılan müalicələr barədə məlumat verib. Qeyd olunub ki, 2009-cu ildən istifadəyə verilən Talassemiya Mərkəzi bu xəstəliyə düçar olanlara həm tibbi, həm də mənəvi cəhətdən dəstək baxımından əhəmiyyətli səhiyyə ocağıdır.

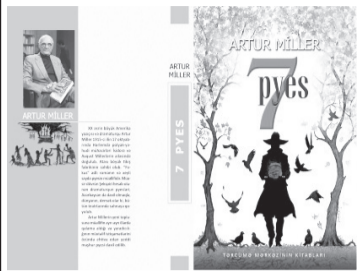
Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva Mərkəzin gələcək fəaliyyəti üçün zəruri məqamlarla maraqlanıb və Fondun səhiyyə, xüsusilə uşaqların sağlamlığı ilə bağlı məsələlərə daim önəm verdiyini bildirib.

Leyla Əliyeva Mərkəzdə müalicə olunan uşaqlarla söhbət edərək, onlara hədiyyələr təqdim edib.

Qeyd edək ki, Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə inşa olunan Talassemiya Mərkəzinin istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycanda ixtisaslaşdırılmış tibb ocağının və qan bankının yaradılmasına, talassemiyadan əziyyət

yət çəkən uşaqların təhlükəsiz və keyfiyyətli qanla təminatı üçün könüllü donor xidmətinin inkişaf etdirilməsinə, talassemiyanın yayılmasının qarşısını almaqdan ötrü əhəlinin maarifləndirilməsi və talassemiya ilə mübarizə aparılan bir sıra dövlətlərlə əməkdaşlığın genişləndirilməsinə nail olunub.

Artur Millerin "7 pyes"i çapdan çıxdı

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzinin növbəti nəşri - Artur Millerin "7 pyes" kitabı işıq üzü görüb.

Müasir dövrün Şekspiri hesab olunan dramaturqun yeni toplusuna müəllifin ayrı-ayrı illərdə qələmə aldığı və yaradıcılığının müxtəlif istiqamətlərini ehtiva edən yeddi məşhur pyesi daxil edilib.

Pyesləri dilimizə yazıçı-tərcüməçi Yaşar tərcümə edib.

Səmərqənd kitabxanasına Azərbaycan haqqında kitablar verilib

Azərbaycanın Özbəkistandakı səfirliyinin nəzdindəki Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin (AMM) təşkilatçılığı ilə Səmərqənd şəhərindəki Puşkin adına vilayət mərkəzi kitabxanasına və Səmərqənd Dövlət Universitetinin kitabxanasına ölkəmiz haqqında kitablar hədiyyə edilib.

Onların arasında ümummilli lider Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən reallaşdırılan layihələr, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, Xocalı faciəsi, ermənilərin saxtalaşdırma siyasətinə dair kitablar var. Həmçinin kitabxanaya Azərbaycanın tarixi, iqtisadiyyatı, turizm potensialı, ədəbiyyatı, mədəniyyəti, dövlətçilik ənənələri ilə bağlı bukletlər hədiyyə olunub.

Kitabları AMM-in direktoru Samir Abbasov və Səmərqənd vilayəti üzrə Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin sədri Adiləğa Mirzəyev təqdim ediblər. Kitabxanaların rəhbərliyi ilə görüş keçirilib, gələcək əməkdaşlıq məsələləri müzakirə edilib.

Samir Abbasov bildirib ki, hazırda Daşkənd İslam Universiteti və paytaxtdakı Beynəlxalq Westminster Universiteti üçün Azərbaycana dair kitab kolleksiyası hazırlanır.

Qulu KƏNGƏRLİ

Kamal Abdulla "Qızıl Delviq" mükafatına layiq görülüb

Tanınmış Azərbaycan yazıçısı Kamal Abdullanın Rusiyanın məşhur "Xydojestvennaya literatura" nəşriyyatı tərəfindən çap edilən "Platon, deyəsən, xəstələndi..." ("Platon, kajetsya, zabol...") hekayələr kitabı Rusiyada ədəbiyyat üzrə təqdim olunan ən yüksək mükafata - "Qızıl Delviq"ə layiq görülüb.

AzərTAC xəbər verir ki, Rusiyada geniş oxucu kütləsinin və ədəbi cəmiyyətin diqqətini cəlb edən bu kitab intellektual nəsrin inkişafına verdiyi töhfələrə görə dəyərləndirilib.

Martın 23-də müəllif Kamal Abdullaya təqdim olunan mükafat "Literaturnaya qazeta"nın ilk baş redaktoru, klassik rus şairi Anton Delviqin adını daşıyır. "Müasir nəsr" nominasiyasında qalib olan yazıçı Kamal Abdulla bununla Azərbaycan ədəbiyyatına ilk dəfə "Qızıl Delviq" mükafatını qazandı.

Qeyd edək ki, bu, yazıçı Kamal Abdullanın ikinci beynəlxalq mükafatıdır. 2015-ci ildə yazıçının İtaliyada nəşr olunan "Yarımqıç əlyazma" romanı bu ölkənin məşhur Skanno mükafatının ədəbiyyat üzrə xüsusi prizinə də layiq görülmüşdü.

Soyqırımı qurbanlarının xatirəsi "Arzu və Murad"la yad edilib

Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrında 31 mart - Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü-nə həsr olunmuş tədbir keçirilib.

Teatrın mətbuat xidmətindən AzərTAC-a bildirilib ki, tədbirdə teatrın uşaq və yeniyetmələrlə iş aparan təşkilatçı-pedaqoqu, Əməkdar artist Ölkəm İsgəndərov zaman-zaman mənfur qonşularımız tərəfindən xalqımızın başına gətirilən müsibətlərdən danışdı.

Sonra gənc yazar Səvinc Elsevərin "Ürəyində arzu tut" pyesi əsasında hazırlanmış "Arzu və Murad" tamaşası nümayiş etdirilib. Səhnə əsərinin quruluşçu rejissoru Gülnar Hacıyeva, bədii rəhbəri, teatrın baş rejissoru, Əməkdar incəsənət xadimi Bəhram Osmanovdur.

Yeni səhnə əsərində əsas obrazları Əməkdar artist Gülnar Nəbiyeva, aktyorlar Səbinə Məmmədova,

Güşvər Şərifova, Nuriyə Əliyeva, Anar Seyfullayev və başqaları ifa ediblər.

Martın 30-da Müasir İncəsənət Muzeyində "Xallı Tembel papaq" sərgisi açılıb

AzərTAC xəbər verir ki, muzeyin direktoru Xəyyam Abdinov açılış mərasimində çıxış edərək sərginin təşkilində göstərilən dəstəyə görə Heydər Əliyev Fonduna dərin təşəkkürünü bildirdi. O qeyd edib ki, sərgi israili rəssam Roy Maayan və azərbaycanlı rəssam Nailə Sultanın birgə layihəsidir.

İsrailin aparıcı dulusçusu olan Roy Maayan yerli rəssamlarla birgə əməkdaşlıq etmək üçün dünyanın hər yerindən tez-tez dəvətlər alır. Rəssam səfərlərinin hər birində yerli keramika ənənələri ilə öz iş üslubu arasında material və texnoloji əlaqə qurmaqla hibrid əsər yaratmaq istəyini gerçəkləşdirir.

Təqdim edilən layihədə tədqiqat xarakterli yaradıcı iş prosesi şəxsi estetik ifadə tərzini yerli keramika ənənələrini əhatə edərək Roy Maayanın və Nailə Sultanın forma, faktura, quruluş, material və təsvirləri arasında əlaqə yaratmaqdan ibarətdir.

Bildirilib ki, Nailə Sultanın əsərləri Azərbaycanda və digər ölkələrdə nümayiş etdirilir. Rəssam öz müasir incəsənət əsərlərində nar, miniatur rəsmlər,

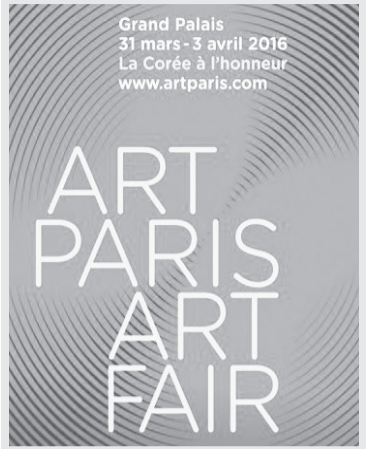
Müasir İncəsənət Muzeyində "Xallı Tembel papaq" sərgisi

Qobustan mağara rəsmləri, xalçalardan götürülmüş həndəsi xətlər kimi ənənəvi Azərbaycan motivlərindən istifadə edir. O, bu motivləri geniş ritmlərdə və zəngin rənglərdə ifadə edərək şüurlu olaraq ümumi qəbul olunmuş şeyləri qeyri-adi formaya salır.

İsrailin Azərbaycandakı səfiri Dan Stav mərasimdə çıxış edərək bildirib ki, azərbaycanlı rəssam Nailə Sultan və israili dulusçu Roy Maayanın müştərək

sərgisinin Bakıda Müasir İncəsənət Muzeyində açılışını etməkdən böyük şərəf duyur. Diplommat diqqətə çatdırıb ki, son illər dulusçuluq, incəsənəti sevənlər arasında böyük maraq doğurub. Muzeydə təşkil olunmuş bu birgə sərgi də dulusçuluğun bütün dünyada çəkisinin artmasının göstəricisidir. İncəsənət çox zaman insanları, cəmiyyətləri və mədəniyyətləri arasında körpü kimi xarakterizə olunur.

Parisdəki müasir incəsənət sərgi-yarmarkasında ölkəmizi "YAY Gallery" təmsil edir

Parisdə "Grand Palais"də nüfuzlu və çox sevilən "Art Paris Art Fair" sərgi-yarmarkası martın 31-dən aprelin 3-dək müasir incəsənət ustalarına və ziyarətçilərə qaripalarını yenidən açacaq.

Yarmarkada 20-dək ölkəni təmsil edən 143 qalereyanın iştirakı təsdiqlənib. Azərbaycan, Kolumbiya və İran bu sərgi-yarmarkada ilk dəfə təmsil olunacaq.

"YAY Gallery" 5 ildən az bir müddətdə fəaliyyətə başlayan perspektivli qalereyalara həsr edilmiş "Promesses" sektorundakı G stendində ölkəmizin müasir incəsənət nümayəndələrinin əsərlərini nümayiş etdirəcək.

Yarmarka keçirilən müddətdə hər axşam "Grand Palais"ın fasadında rəqəmsal incəsənət əsərləri təqdim olunacaq.

Şəhla AĞALAROVA

İki fərqli ölkədən olan rəssamları bir araya gətirən bu sərgi, incəsənətin müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı ifadəsi üçün möhkəm körpü olması ilə yanaşı, həm də iki zəngin ənənədən istifadə edərək bərabər işləmək və sənət yaratmağın mümkünlüyünün göstəricisidir. Bu, yəqin ki, təsadüfi deyil, amma məhz bu iki rəssamın 2010-cu ildə ilk görüş-düyü sərgi, əsrlər boyu qədim keramika ənənələri ilə məşhur olan Um el Fahm şəhərində baş tutub. İndi bu əməkdaşlıq Roy Maayanı Bakıya gətirib. Sərgidə nümayiş olunan əsərlər arasında həm müstəqil yaradılmış və həm də bir yerdə görülmüş işlər var.

İsrailin mifik əşyaları - Tembel papaq (parçadan olan fincan formalı papaq) və çimərlikdə oynanılan kürek (ağacdan düzəldilmiş kürek ilə və kiçik topla oynanılan oyun) israililiyin köhnə göstəricilərindəndir.

Sərgi aprelin 17-dək davam edəcək.

Artıq neçə aydan bəridir ki, ARNK yanında Tərcümə Mərkəzində "İşlək orfoqrafiya lüğəti" üzərində iş gedir. Məqsəd, hazırda istifadədə olan "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti"ndə yer almış minlərlə yazılış səhv, qəliz ərəb, fars sözlərinin, mənası və mənbəyi bilinməyən söz və söz birləşmələrinin, müxtəlif şəkilçilər və hallandırmalarla artırılmış, bəzən iki-üç şəkildə verilmiş ifadələrin, eləcə də sahə lüğətlərinə aid terminlərin, dərman, kimyəvi element adlarının təmizlənməsi, əvəzində milli ədəbi nümunələrdən aranıb tapılmış sözlər daxil edilməklə, işlək, aydın dil vəsaitinin ərsəyə gətirilməsidir.

Adıçəkilən kitabdan, orfoqrafiya lüğəti qaydalarına uyşmayan sözlərin təsnifatını nəzərinizə çatdırır, oxucuların, dil və lüğət mütəxəssislərinin fikir və mülahizələrini, irad və təkliflərini gözləyirik.

"Aydın yol"

(Əvvəli ötən saylarımızda)

"Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti"ndən çıxarılan sözlərin təsnifatı

Orfoqrafiya lüğətinin tərfi: "Orfoqrafiya lüğəti - sözlərin düzgün yazılış qaydasını bildirən dil vəsaitidir".

Mənası anlaşılmayan sözlər	Dialekt və ara sözləri	İşlənməyən ərəb, fars, rus və digər əcnəbi sözlər	Terminlər	Süni sözlər və söz birləşmələrindən düzəldilən qurama sözlər	Lüzumsuz sözlər və söz hallandırmaları
belsapılıq	bədəsilolma	bigünah	antropometr	bəkarətli-şərəfli	aviahorizont
beşatma	bənək-bənək	bigünahlıq	antropometriya	bəkarətsizlik-şərəfsizlik	aviakonvert
beşbarmaqsız	cığ-vığçı	bihalət	antropomorfologiya	bəlaaçan	aviaqrup
beşliketmə	cik-bik	bihəd	antropomorfologiya	bəlaaçma	aviamaqnitometr
beşliklətmə	cıqqan	bihədlik	antropomorfologiya	bəli-bəlidemə	aviamarş
beşyaşar	cıqqanca	bihəmdülla	antropomorfologiya	bəllietmə	aviamina
beşyüzçü (-lər)	cıqqancana	bihis	antropomorfologiya	bəlliolma	aviamüəssisə
beyinəzici	cıqqancıq	bihislik	antropomorfologiya	bənd-bəndetmə	avianəqliyyatçı
beytin	cıqqı	bihuşanə	antropomorfologiya	bənd-bərəçəkmə	aviasekstant
bəbirlənmə	cıqqısız	bihüdüd	antropomorfologiya	bənd-bərəqoyma	aviasəyahətçi
bəbirlənmək	cıfir	bihüdüdlüq	antropomorfologiya	bənd-bərəqoymaz	avrolu
bədbihesablıq	cılğa	bihümmət	antropomorfologiya	bənd-kalibr	avrosuz
bədcinsli	cılğaca	bihünər	antropomorfologiya	bənzər-bənzərsiz	avstomarksizm
bədcinslik	cılğı	bihünərlik	antropomorfologiya	bərabər-sporlu	avtobalanslaşdırıcılıq
bədcinslilik	cılxaca	bihüzr	antropomorfologiya	bərabərüzülük	avtobenzinli
bədheykəl	cılxa-teyx	bihüzur	antropomorfologiya	bərabəryavaşıma	avtobenzinsiz
bədheykəllik	cılxa-teyxaca	bixab	antropomorfologiya	bərabəryavaşıyan	avtobioqrafizm
bədeşkil	cillilik	bixablıq	antropomorfologiya	bərbərolma	avtoçənli
bədəşkillik	cimildəmə	bixaniman	antropomorfologiya	bərələqalma	avtodidakt
bəhanəçi	cimildəmək	bixət	antropomorfologiya	bərk-boş	avtodükançı
bəhanəçilik	cimildəşmə	bixətər	antropomorfologiya	bərkə-boşadüşmə	avtodükançılıq
bəkçilik	cimildəşmək	bixəyal	antropomorfologiya	bərkə-boşasalma	avtoelektron
bəlgəmi	cimilti	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtogençilik
bəlkəlik	cında	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtogenezi
bərabərqolluluq	cında-cunda	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtorologiya
bərələmə	cında-mında	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtoionlaşdırıcı
bərələmək	cındırılma	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokatalitik
bərələnmə	cındırılmaq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokataliz
bərələnmək	cingim-cingim	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokeçiricilik
bərkfəzal	cinqilq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokino
bərkxəlitəli	cır-cındalı	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokitabxana
bərkxəlitəlik	cırq-cırtıq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bərkxəlitəlilik	cırq-mırıq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bərni-bərni	cırq-mırıqlıq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəsafə	cırqursaqıq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəsləyiş	cırtıdanquş	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəsti-bəsti	cırtqoz-cırtqoz	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəstiqoyma	cırtqozluq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəstili	cıvırıqlıq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəstisiz	ciyəriyanmışlıq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəyanatedən	coğuldaşma	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəyanatetmə	coğuldaşmaq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəyəniş	coğultulu	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bəzirganbaşı	coğultusuz	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bic-qıç	cumbul-cumbul	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
biclikolma	cumuxma	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bıçqılana-bıçqılana	cumuxmaq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bıçqılaya-bıçqılaya	cuylama	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bidamaqlıq	cuylamaq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bıgıbəylik	cuylatma	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bıgıca	cuylatmaq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
biilqarolma	çaxça	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bikvadratlı	çaxçux	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
biqeydlik	çaxçuxetmə	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
biləzzətlik	çaxçuxluq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bilgəc	çalançı	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya
bilış	çalançılıq	biixəyanət	antropomorfologiya	bərkə-qabıqlılıq	avtokoaqulyasiya

(Davamı gələn sayımızda)

Sözə, bədii mətnlərə tarixin bütün dövrlərində ehtiyac olub. Söz – zamanın biləyindən yapışan, onun nəbzini yoxlayan bir təbib olub həmişə. Gər-dişin əli hər yerdən üzüləndə, dünya qələmin gücünə, bədii sözə söykənib. Bunu zaman-zaman sınaqlardan keçən ədəbiyyatımız da təsdiqləyir. Təəssüf ki, yazılan gözəl əsərlərlə yanaşı, bu günün mənzərəsi fonunda yaşanan xaotik bir söz bumuna da şahid oluruq. Bu, əsl sözə qiymət verən oxucularda bir xəyal qırıqlığı yaradır. Ədəbi mühitdə yaşananlar, məsələn, yaşından, təcrübəsindən, istedadından asılı olmayaraq, romançılığa aludə olmağın bu gün bir dəb halını alması, nəticədə sözün urvatdan düşməsi ədəbiyyatsevərləri məyus edir. Belə də klassiklərimizin tarixin dolanbaclarından keçib gəlmiş əsərlərinə bir daha üz tutmağa dərin ehtiyac duyulur. Bu baxımdan, sənətkarlarımızın əsərlərindən örnəklər verməyi planlaşdırmışıq. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli ədiblərindən olan Cəfər Cabbarlının “Əhməd və Qumru” hekayəsi ilə missiyamızı davam etdiririk.

Cəfər CABBARLI

“Əhməd və Qumru”

I

Əhməd qalın qaşlarını çatmış, odlu gözlərini süzüb gəncələrə yakışır bir zövq, hassas adamlara yakışır bir ciddiyyət-lə bakıyordu. Ötədən bəriyə Şamaxının “gözəllər bulağı” olduğunu bilirdisə də, böylə gözəl, böylə sevimli bir qıza uğradığı yox idi. Bu qaragözlü, bu cazibəli, çevik tərpnəşli qız-cığaz ən gözəl bir baharı təcəssüm edəcək ən odlu, çırpınan ruhların, zehinlərin yaratdığı xəyallar qədər xəfif olduğu gibi, geydiyi al-yaşıl, göy və sarı paltarında təbiətin gəlinləri sanılan kələbələr qədər bəzəkli idi. Kürəklərində qara saçları ləpələnir, boynunu isə sevdinin boynunu ilk kərə qucan ən qızgın bir sevincin titrəyən qolları gibi iri, al mərcanlardan bir boyunbağı qucmuş idi.

Qolunda, sadəcə, bir biləzik var idi. Əllərində olan dəf, kamança və bu gibi çalğı şeylərindən qızların dağlardan, çəmənlərdən, seyrələrdən qayıtdıqlarını anlamaq olardı. Qumru bayaqdan bəri ruhunu oxşayan zövqləri həvəslər və sevinclərlə dolu ürəyindən ayırmamış və hələ də onların təsiri altında bəzən sərxoşlar gibi laübaliyanə ətrafa səndələyərək yolun hər iki yanında bitmiş kök otları cinayətdə müqəssimlər kimi tapdar, bəzən vəhşi marallar gibi çevik və ürəkək bir görkəm alıb ötədən bəriyi süzər, bəzən də nadinc çocuqlar gibi yanında düşüncələrə dalmış bir qızı çimdikləyərək diksindirər və yaxud al dodaqlarında təbəssümlər oy-

(Hekayə)

nadaraq bir lətifə söylər və gözəllər qurultayını güllüştürərdi.

Əhməd oxumamış, fəqət bir qədər nazik ürəyə yiyə olduğu üçün təbiəti pək sevər və bəlkə də ovçuluqdan daha əvvəl onu seyr etməyə bu çəmən-lərə çıxmış idi. Fəqət Qumrunu görüncə, nə ötelərdə yazın sərin yelləriylə ləpələnib parlayan zəmiləri, nə onların arasından qalxıb, hər yer gözəl, hər çiçək lətif olduğu üçün nərəyə qonacağını bir dürlü kəsdirməyən və xəfif cik-ciklərlə şaşqıncasına ötəyə-bəriyə qonub-qalxan mini-mini quşların sevincini görüyor, yalnız nə olduğu belə anlaşılmayan bir qüvvənin təhrikiylə şəhərə yaxlaşan qızları uzaqdan-uzağa biixtiyar izliyirdi.

Qızlar şəhərə yaxlaşırkən çadralarına örtündülər. “Sağ olunuz! Sağ olunuz” – deyə, bəzisi gülərək, bəzisi düşüncəli, hərə bir sokaka döndü. Şimdi Qumru yalnız, fəqət həminki çevikliyi itirməyərək yürüyür və tam qapılarına varırkən nə üçünsə bilməm, çabuq bir hərəkətlə başını fırlayıb bir yarım-dairə seyr etdi.

Baxışları bir qədər uzaqdan gələn, düşüncələrə batmış Əhməddə dayandı. İki baxış tam bir-birinə işlərkən, Əhmədin üzü saraldı. Qumrunun isə bilməm, nədən bayaqki oynaqlığı bir dalğın-lığa, ürəkək baxışları süzgün və donuq bir baxışa dəyişdi. Bu hal yalnız bir qırpım sürdü. Ötəri qırpımda Qumru diksinmişlər gibi tərpnəş yanaqlarında xəfif bir qızartı, dodaqlarında sanki məcburi bir təbəssüm bəlixtərək, başını fırladıb içəri atıldı və qapılar arxasında görünməz oldu.

II

Hacı pək varlı və ürəyidüz, əliaçıq idi. Şamaxıda hər kəs onu bilir və hörmət edərdi. Hacı, Qumrunu tək olduğu üçün pək sevər və heç bir şey üçün düşünməsinə, sıxıntı çəkməsinə yol verməyib istədiyini edər və heç bir şeyi ondan əsirgəməzdi. Qumrunu hamı evdə sevərdi. Hələ çocuqluqdan bu çağa qədər ərköyün bəslənmişdi və bayaqdan gördüyümüz şuxluq və qeydsizlik də, ehtimal ki, həmin ərköyünlüyün nəticəsidir.

Odur ki, Hacı heç düşünmədən: “Varlılığına lüzum yox, bir qızım var, o da bir oğlum olur”, – deyə Əhmədin elçilərini yola salmışdı. İki gəncin ilk təsadüfdən sonra ilk baxışın ta sınırlarına qədər yerləşdiyi sevgi alovları kəndilərini isidir və Hacı'nın razılığından sonra gələcəklərini bir cənnət, kəndilərini isə birər mələk təsvür edib, ayrı-ayrı yaxında olacaq toyu bəkləyirdi.

Tam bu aralıq Şamaxıda məşhur Mart hadisəsinin gurtulları qopdu.

III

Axşamüstü hava bir qədər soyuq, yerlər çamur, ortalığı isə ürəksizlik bir alaqranlıq bürümüşdü. Havanın tutqunluğu ürəyimi sıxdı. “Sinemaya gedəyim”, – deyə Nikolay sokakıya ağır-ağır Olqinskiyə doğru yürüyordum.

Rəngi qaçmış ağ dodaqlarını şimdəcə ağlayacaq gibi büzmüş, fəri qaçmış gözlərini qorxuyormuş, yaxud yalvarıyormuş, daha doğrusu, utanıyormuş gibi yarı örtmüş, yerlərə baxınaraq bəklüyordu. Və gözlərə soxuluyor qaraçı qızlarını görməz deyilən ha! Fəqət hanı onlarda bu qədər süslü hərəkət, bu qədər utancaq və nəcib sima? İlk baxışda qızcıqazın nəcib və böyük bir ailədən olduğuna və çarəsizlikdən dilənçiliyinə hökm etdiyim gibi, üzciyəzinin sarımtıraq, solğun olduğuna baxmayaraq, olduqca gözəl olduğunu da kəsdirirdim. Ürəyim yandı, “qulluqçu durarmısan?” – dedim... Dilənçi qız odlu bir ah çəkib: “Durardım, amma...” susdu. Çuxura düşmüş gözlərindən bir neçə damla sümükləri irəliyə çıxmış sarı yanaqlarının üzərilə çənəsinə doğru yuvarlanıyordu. Qıraqları süzülmüş, çamura bulaşmış çadraya oxşar, büründüyü boz bir parçaya başını omuzuna əyərək gözlərini sildi və sonra başını köksünə doğru salladı, durdu... Əlimi cibimə saldım.

Sokaklarda adam pək az, səs yox, yalnız külək, ruhları zəhərləyəcək iyrenc bir viyılı ilə əsiyordu.

Adətən, Bakının bir tozanağını, bir də palçığını görmək istəməm. Böyük pəncərələri qara kömürlərə dönmüş, altun divarları matəmlərə bürünmüş İsmailiyyənin önündən keçərək xarabalıqlara, daha doğrusu, əti tökülmiş baş skeletlərinə bənzər bu möhtəşəm bina, bu canavarlığın, bu cinayətin macərəsini ərz edincə, bir çox kəsilməş yoldaşlarım və bir çox müdhış şeylər yadıma düşdü.

“Müdhış mart” – deyə gözlərimi yumdum. Ürəyim, ruhum, zehnim, əqlim, hissım, düşüncəm – bir kəlmə, vü-cudumda nə qədər hissedici şeylər varsa, hamısı inlədi. Baxım kəndi-kəndinə köksümə sallandı. Daldım və dalğın-dalğın yürüyürdüm ki, – “Ay qardaş, əsirəm, acam” – deyə bir həzin səs məni oyatdı. Baxımı qaldırdım. Dörd addım qədər məndən uzaq, təxmən 18 yaşlı sarı, uşqun bənizli, qara iri gözlü, utancaq və donuq baxışlı, arıq, fəqət nəcib simalı bir qızcıqaz idi.

Bu aralıq cındır paltarlı, enlikürəkli bir oğlan daha... - “Ay qardaş! Yaralıyam! Şikəstəm! Şamaxı əsiriyəm!” – deyə əlindəki əsaya dayanaraq durdu. Qızcıqaz Şamaxı adını eşitdiyi üçüncü, ya nə üçüncü başını qaldırıb oğlana baxınca, ötəki də ona baxmış olmalıdır ki, hər ikisi birdən diksindi. Hər ikisinin üzü ölü rəngi qəbul etmişdi. Oğlan yalnız “Qumru!” – deyə inildəyib səndələyərək ildırım vurmuş kimi mağazanın pilləsinə düşdü. Eyni vaxtda qız: “Veriniz! Veriniz ona, bən istəməm, bən keçinərəm!” – deyə getmək istəyirmiş gibi döndüsə də, haman nələr düşündüsə bilməm, dönüb bərkədən ağlayaraq: “Əhməd! Atamı, anamı öldürdülər, evimizi dağıtdılar, yalnız bən qaldım,” – deyə nə üçüncü bir qolunu qaldırdı. Kim bilir, bəlkə də sevdini qucmaq istəyirdi. Amma bunu yapmadı. Daha doğrusu, yapamırdı, zira yazıq Qumrunun martda bir qolu kəsilməş, yalnız bir qolciyəzi varmış.

Baki, 1918-ci il

Mənə elə gəlir ki, nəhayət, dövlət sərhədlərindən imtina etmək və milliyyətindən, sosial mənşəyindən asılı olmayaraq, dünyanın bütün vətəndaşları üçün eyni haqları tanımaq daha real və ədalətli qərar olardı.

(V Pryaxin. "Mərkəzi Asiya və Qafqaz" jurnalı. №6, 2002, səh.18)

Xaqan MƏMMƏDOV

"Soyuq müharibə" sonrası meydana çıxmış beynəlxalq münaqişələrin təhlilini, praktiki olaraq, sıfırdan başlamaq lazım gəlir. Çünki müasir beynəlxalq şərait "soyuq müharibə" dövründəki şəraitdən tamamilə fərqlənir. Münaqişənin təhlilinin son məqsədi – konflikt barədə əhəmiyyətli, səhih, yeni məlumatlar əldə etmək və onların əsasında praktiki tövsiyələr işləyib-hazırlamaqdan ibarətdir. Bu tövsiyələr konfliktlərin konstruktiv zəmində tənzimlənməsini real olaraq asanlaşdırmağa bilər. Böhranın aradan qaldırılması ilə bağlı tövsiyələr işləyib-hazırlayarkən, o qədər də böyük olmayan Dağlıq Qarabağ ərazisində uzun illər boyu yanaşı yaşamış xalqların bir-biri ilə nə dərəcədə konflikt vəziyyətində olduğunu dərk etmək lazımdır. Burada sülh yaradan üçüncü qüvvənin rolunu da nəzərə almaq lazımdır.

Azərbaycan Rusiya imperiyasının, sonra da Sovet İttifaqının tərkibində olub. Azərbaycan Respublikasının dövlət-ərazi kompleksinin formalaşması 16 mart, 1921-ci il tarixində Sovet Rusiyası və Türkiyə arasında bağlanmış Moskva müqaviləsinə əsaslanır. R(b)KP Qafqaz bürosunun 4 iyul, 1921-ci il tarixli plenumunun qərarına əsasən Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində öz muxtariyyətini saxladı. Bu məsələdə Rusiyanın görkəmli dövlət xadimləri, o cümlədən də, erməni mənşəli şəxslər böyük rol oynadı.

Onlar, haqlı olaraq belə hesab edirdilər ki, Azərbaycanla təsərrüfat və siyasi əlaqələrin qorunub saxlanması Dağlıq Qarabağın xeyrinədir. Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibində olduğu müddətdə Ermənistan dəfələrlə ərazi iddiaları irəli sürüb. Böyük Vətən müharibəsindən dərhal sonra, 1960-cı və 1968-ci illərdə də belə hallar olub. Lakin hər dəfə siyasi-dövlət elitası separatizm cəhdlərinin qarşısını qətiyyətlə alıb. "Yenidənqurma" dövrü və dövlət müstəqilliyinin ilk illəri Azərbaycanın həyatında dramatik hadisələrlə yadda qaldı. Cənubi Qafqazda yaranmış yeni dövlətlər, ilk növbədə Ermənistan, "əzəli" torpaqlarını qaytarmaq üçün ciddi həmlələrə başladı. Bu qanlı hadisələrin təşəbbüskarı hələ 1919-cu ildə qonşularla müharibəyə başlayan Ermənistan oldu. Nəticədə Cənubi Qafqaz əhalisinin 30 faizi həyatını itirdi, Azərbaycan isə tarixi torpaqlarının bir hissəsindən məhrum oldu. "Meğri dəhlizi" hələ də Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanın digər torpaqlarından ayırır.

MDB məkanında Ermənistan – Azərbaycan – Dağlıq Qarabağ münaqişəsi doğurduğu siyasi və humanitar fəlakətlərin miqyası etibarilə beynəlxalq birliyin diqqət mərkəzində olan regional münaqişələrin ən böyüyüdür. Dağlıq Qarabağ faciəsi müasir dünya düzünün qlobal problemlərini, yeni çağırışları, beynəlxalq təhlükəsizliyi və insan sivilizasiyasını təhdid edən faktorları özündə əks etdirir.

Öz amansızlığı, miqyası ilə seçilən və keçmiş SSRİ ərazisində millətlərarası münasibətlərin məhv olmasında detektor rolunu oynayan bu qarşıdurmanın başqa bir özəlliyi də var ki, onu başqa konfliktlərlə birləşdirir.

Abxaziya, Cənubi Osetiya, Balkan ərazilərində və s. tüğyan edən münaqişələrdə olduğu kimi, burada da, tənzimlənmənin perspektivi ilə bağlı faciəvi çıxılmazlıq ab-havası hökm sürür. Bunun nəticəsində münaqişə "dondurulmuş" sayılır. Ermənistanla Azərbaycan arasındakı qarşıdurma təkcə etnik barışmazlıq və konfliktin dərinliyi ilə deyil, digər regionlara da sirayət etməsi potensialına görə təhlükəlidir.

Dağlıq Qarabağ hadisələri konfliktin təşəbbüskarları tərəfindən qəsdən yaradılan "birinci kaos" ssenarisini üzrə inkişaf etdirir. Beynəlxalq hüquq baxımından bir-birinə zidd olan cürbəcür bəyannamələrin, qətnamələrin qəbul edilməsi də bu ssenariyə daxildir.

20 fevral, 1988-ci il tarixində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Xalq Deputatları Soveti vilayətin Azərbaycan SSR-nin tərkibindən çıxarılıb, Ermənistan SSR-nin tərkibinə qatılması ilə bağlı SSRİ Ali Sovetinin müraziət ünvanladıqdan sonra Ermənistan SSR-nin Ali Soveti 1988-ci il iyunun 15-də DQMV-nin respublikanın tərkibinə daxil olmasına razılıq vermək haqqında qərar qəbul etdi. 1989-cu il dekabrın 1-də Ermənistan Ali Soveti Ermənistan SSR və Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin birləşməsi haqqında qətnamə qəbul etdi. Bu, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünə hüquqi don geyindirmək cəhdi idi.

1990-cı ilin yanvarında Ermənistan Ali Soveti illik iqtisadi inkişafın Dövlət planını təsdiqlədi. Bura Dağlıq Qarabağ da daxil edilmişdi. Ermənistan parlamentinin 1991-ci ilin sentyabrında qəbul etdiyi Müstəqillik bəyannaməsində Ermənistanla Dağlıq Qarabağın birləşməsi ilə bağlı qətnamə yenidən təsdiqləndi. 1992-ci ilin iyun ayında Ermənistan Ali Soveti Dağlıq Qarabağın Azərbaycan ərazisi kimi göstərən beynəlxalq və ya daxili sənədləri qəbul edilməz elan etdi. Qətnamədə deyilirdi: "Ermənistan Respublikası DQMV-nin və onun əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini öz üzərinə götürür... Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq Ermənistan Respublikasında hərbi sərbərlilik elan edilsin... hərbi sirlərin qorunması ilə bağlı zəruri tədbirlər görülsün".

1988-ci ildə, SSRİ konstitusiyasına görə, Sovet Azərbaycanının tərkib hissəsi kimi, DQMV-nin öz istəyi ilə bir respublikadan ayrılıb, başqa bir respublikanın tərkibinə daxil olmaq hüququ yox idi. Odur ki, DQMV-nin 20 fevral, 1988-ci il tarixli müraziətinin və Ermənistan Ali Sovetinin 1 dekabr, 1989-cu il tarixli qətnaməsinin heç bir hüquqi əsası yoxdur. Çünki bu sənədlər DQMV-nin daxil olduğu ölkənin konstitusiyasının müddəaları ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Eləcə də, Ermənistan SSR Ali Sovetinin 15 iyun 1988-ci il tarixli qərarı da heç bir hüquqa əsaslanmır. Şübhəsiz, Sovet rəhbərliyi Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması ilə bağlı qərar qəbul edə bilməzdi. Bütün bunları nəzərə alan SSRİ rəhbərliyi, silahlı qarşıdurmanın qarşısını almaq üçün, Dağlıq Qarabağda fəvqəladə vəziyyət elan etdi. Sözsüz, Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı əvvəlcədən səhv mövqe tutulmuşdu. Sovet rəhbərliyi müstəqil arbitrolunda çıxış etməli, Azərbaycan Respublikası və vilayət rəhbərliyinin qarşılıqlı hüquqlarının və vəzifələrinin təmin edilməsinin qeydinə qalmalı idi. Çünki münaqişə tərəfləri Ermənistan və Azərbaycan yox, məhz sözügedən subyektlər idi.

1991-ci il qədər münaqişə daxili səciyyə daşıyırdısa, Azərbaycan və Ermənistan Ali sovetləri dövlət müstəqilliyi haqqında bəyannamələr qəbul etdikdən sonra konfliktin beynəlxalq konteksti yarandı. Azərbaycan dünya birliyi tərəfindən öz administrativ sərhədləri ilə tanınıb, deməli, Dağlıq Qarabağ ölkənin ayrılmaz hissəsidir. Yəni Ermənistan və Azərbaycanın müstəqilliyi beynəlxalq hüquq baxımından Dağlıq Qarabağla Ermənistanın birləşməsinə mümkünsüz edir.

Ermənistan öz müstəqilliyini bəyan etdikdən sonra, erməni tərəfinin söylədiyi hərbi üstünlük əldə etməyə və faktiki olaraq, Dağlıq Qarabağın Azərbaycandan ayrılmasına yönəlmişdi. 1992-ci ildə etnik təmizlənməyə məruz qalmış qeyri-erməni əhalisinin iştirakı olmadan keçirilən referendum nəticəsində Dağlıq Qarabağın (DQMR) müstəqilliyi elan edildi. Bu cür referendumlar yalnız dövlətin mərkəzi hakimiyyətinin razılığı ilə əhalinin hamısının iştirakı ilə keçirildikdə hüquqi qüvvəyə malik olur.

Nəticə etibarilə "DQR" beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmayıb.

Azərbaycan üçün konfliktin həm daxili, həm də dövlətlərarası səciyyə daşdığına nəzərə alsaq, Ermənistan – Azərbaycan – Dağlıq Qarabağ münaqişəsini mürəkkəb konfliktlərə aid etmək olar. Üstəlik, burada böyük dövlətlərin maraqları da toqquşur. Bundan başqa, Ermənistan ABŞ, Fransa və digər qərb dövlətlərindəki nüfuzlu erməni diasporlarından, eləcə də, "Böyük Ermənistan" xülyasına mübtəla olmuş terrorçu təşkilatlardan ciddi dəstək alır. Əslində bu, konfliktin dəstəklənməsi deməkdir.

Beynəlxalq hüquq normaları baxımından DQMV-nin erməni əhalisinin "müdafiəsi" ilə bağlı Ermənistanın heç bir səlahiyyəti yoxdur. Üstəlik, heç bir beynəlxalq təşkilat Dağlıq Qarabağ ermənilərinin hüquqlarının tapdanması hallarını qeydə almayıb.

Qonşu dövlət tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının 20 faizinin işğal edilməsi humanitar fəlakətlə (1 milyon qaçqın və köçkün, yüz minlərlə qətlə yetirilmiş insan, boşaldılmış və yararsız hala salınmış Azərbaycan torpaqları), Xocalı faciəsi ilə nəticələnib. Bütün bunlar azərbaycanlıların soyqırım faktı, bəşəriyyətə qarşı törədilmiş cinayətdir. Ancaq beynəlxalq birlik Dağlıq Qarabağın işğalını qəbul etməsə də, qonşu dövlətin ərazi bütövlüyünü pozmuş təcavüzkar ölkəyə qarşı sanksiyalar tətbiq etməyə tələsmir. Ən vacib məsələlərdən biri də 1988-ci ildə DQMV-nin Ermənistanla və ya hər hansı üçüncü tərəflə ümumi sərhədinin olmaması faktıdır.

Dağlıq Qarabağ ermənilərinin öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu əsas arqument kimi irəli sürməsi tamamilə əsassız yanaşmadır. Belə ki, Ermənistan Respublikasının təmsalında erməni xalqının öz dövləti mövcuddur. Deməli, "öz müqəddəratını təyin etmə" şüarı bu halda yalnız aldadıcı manevr, işğalçılıq siyasətini təmizə çıxarmaq cəhdidir. Qeyd etmək lazımdır ki, münaqişənin yenidən başladığı vaxtlarda nə Yerevanda, nə də Stepanakertdə bir dəfə də olsun, öz müqəddəratını təyin etmə hüququ ilə bağlı tələblər səsləndirilməmişdi.

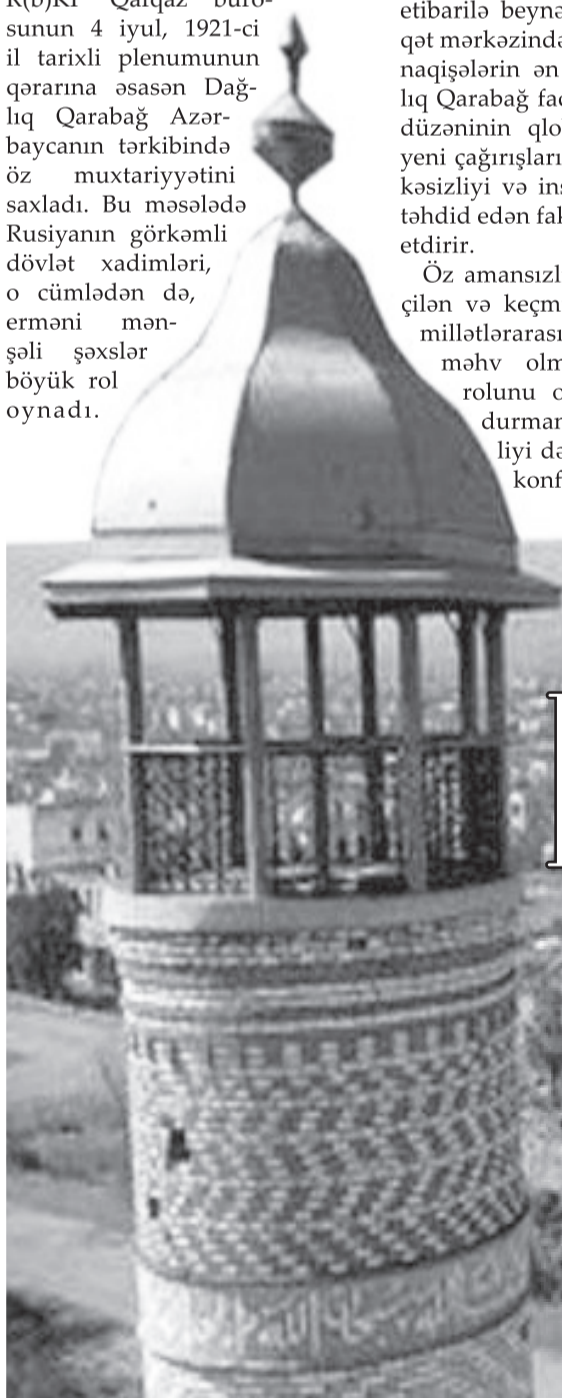
Tərcümə edən:
Etimad BAŞKEÇİD

I YAZI

Ermənistan - Azərbaycan

münaqişəsi:

səbəb və nəticələr

Nizami CƏFƏROV,
AMEA-nın müxbir üzvü,
akademik

XXI əsrin sonu
XXI əsrin əvvəllərindən
başlayaraq
bütün dünyada, o cümlədən də türk dünyasında get-gedə güclənən integrasiya prosesləri xalqlar arasında ünsiyyətin miqyasını indiyə qədər görməmiş bir şəkildə genişləndirməkdədir ki, bu da bir sıra problemlər doğurur...

Xalq şairi Nəriman Həsənzadə danışır ki, Moskvada Şimali Qafqaz türklərindən olan bir şair dostumla görüşərkən razılığa gəlmişdi ki, bundan sonra rus dilində yox, öz ana dillərimizdə danışaq... Bir müddət danışdıq. Ancaq sonra mənə rusca dedi ki, Nəriman, sən Allah, məni bağışla, gəl əvvəl necə rus dilində danışdıqsa, davam eləyək, çünki sənə nə dediyindən heç nə anlamıram... Gülüb etiraf etdim ki, mən də sənə vəziyyətinə idim, ancaq xətrinə dəymək istəmədiyim üçün davam eləyirdim... Və biz rus dilinə keçdik...

Xalq yazıçısı Anardan da buna oxşar əhvalat eşitməmişəm. Deyir ki, Türkiyədə ənənəvi toplantılardan birində idik. Türk dünyasının birliyini israrla, xüsusi milli təəssübkeşliklə müdafiə edən bir nətiq öz çıxışında hərəarətlə söylədi ki, dünyadakı bütün türklərin dili eynidir, onlar bir-birini çox gözəl, tərcüməsiz anlayırlar. Və bu sözlər salonda qeyri-adi həyəcana səbəb olub sürəkli alqışlarla qarşılandı... Yanımda əyləşən tanınmış tatar yazıçısı məndən rusca soruşdu ki, nəyə əl çalırlar?.. Mən məsələnin nə yerdə olduğunu ona, təbii ki, rusca deyəndə o da rusca «tamamilə doğrudur» deyib həvəslə əl çalanlara qoşuldu.

Hər iki əhvalat, biri digərinə zidd iki qənaətə gəlməyə imkan verir. Birincisi odur ki, türk xalqları bir-birini yaxşı anlamırlar, türk dilləri arasında kifayət qədər ciddi fərqlər yaranmışdır...

İkincisi isə odur ki, bu xalqlar xüsusilə öz milli düşüncəli ziyalıların timsalında bir-birlərini anlamaya, bir-birlərilə ana dilində danışmağa böyük ehtiyac duyur, buna cəhdlər edir, ümumtürk miqyasında qarşılıqlı ünsiyyət üçün münasib yollar axtarırlar ki, onlardan birini (və fikrimizcə, nə qədər israrlı, zahirən maraqlı görünsə də, ən uğursuzunu) özbək dilçiləri təklif edirlər... Onlar inandırmağa çalışırlar ki, müxtəlif türk dillərinin fonetik, leksik və qrammatik materialları arasında uyğun vahidləri seçib sistemləşdirməklə ortaq bir ünsiyyət dili yaratmaq lazımdır. Və hətta, deyəsən, belə bir «dil»in əsaslarını, yaxud konturlarını da müəyyənləşdirmişlər.

Cəhdin fəlsəfəsi ondan ibarətdir ki, əgər müasir türk dillərindən hər hansı biri türklər arasında ortaq ünsiyyət vasitəsi elan edilsə, digər türklər inciyə bilərlər... Bu fəlsəfədə müəyyən məntiq olsa da, çox konyuktur, qeyri-intellektual və xırdaçıldır. Təklifin mahiyyətinə gəldikdə isə, demək lazımdır ki, hər hansı şəkildə olursa-olsun süni yaradılmış «dil», sadəcə, işləmir. Və bunun məhz belə olduğunu mövcud cəhdlər dəfələrlə sübut etmişdir.

Türk dünyasının ən geniş yayılmış, müxtəlif baxımlardan ən nüfuzlu dili olan Türkiyə türkcəsinin türk xalqları arasında ortaq ünsiyyət vasitəsi missiyasını yerinə yetirməsinə gəldikdə isə, fikrimizcə, bu, türk xalqları arasındakı anlaşmanın heç də bütün problemlərini həll etmir.

Birincisi ona görə ki, sayı 25-ə çatan müxtəlif türk xalqlarının hər birinin müəyyən ənənəsi olan öz ədəbi dilləri mövcuddur ki, heç bir türk xalqı ondan imtina etmək fikrində deyil, heç zaman da, tamamilə təbiidir ki, belə bir fikrə düşməyəcək. Və Türkiyə türkcəsinin ortaq ünsiyyət vasitəsi kimi nüfuzu nə qədər yüksəlsə də, bu, mövcud müasir türk ədəbi dillərindən (nəzərə alaq ki, onların bəziləri dövlət dilidir) imtina olunmasına gətirib çıxara bilməz.

İkincisi isə, Türkiyə türkcəsinin türk xalqları arasında ortaq ünsiyyət vasitəsi kimi təzahürü

həmişə nüfuzlu beynəlxalq dillərin müqavimətilə qarşılaşır ki, bununla hesablaşmamaq, prinsip etibarilə, mümkün deyil. Yəni bir azərbaycanlı, qazax və ya özbək intellektualı, ümumən dünyaya çıxmaq üçün Türkiyə türkcəsinə daha çox ingilis dilini öyrənməyə çalışacaqdır.

Əlbəttə, türk xalqlarının bir-birilə ünsiyyətə Türkiyə türkcəsilə girməsinin ingiliscə, rusca və ya hansısa başqa bir beynəlxalq dildə ünsiyyətindən fərqi vardır. Belə ki, Türkiyə türkcəsi türk xalqları üçün yalnız texniki baxımdan deyil, ruhən də yaxındır, doğmadır. Və hər bir türk xalqının nümayəndəsi bu dildə öz dilinin fonetika, leksika və qrammatikasını, üslub xüsusiyyətlərini görür. Görkəmli Türkiyə ziyalısı, siyasət və dövlət adamı Namiq Kamal Zeybək deyir ki, məndə xarici dilləri öyrənmək üçün heç bir istedad yoxdur, nə qədər cəhdlər eləsəm də, heç bir xarici dili öyrənməmişəm, ancaq türk dünyasını gəzərkən bir-iki günə müxtəlif türk dillərini asanlıqla anlamağa, o dillərdə danışmağa başlayıram... Türkiyə türkcəsinin türk dünyasında ortaq ünsiyyət vasitəsi kimi məni mənimləməsinin bir problemi isə onun bir sıra türk dillərinə az qala tamamilə xarici (əcnəbi) dil qədər uzaq olmasıdır. Məsələn, əsasən oğuz mənşəli Azərbaycan türklərindən fərqli olaraq qıpçaq türkləri (qazaxlar, qırğızlar, tatarlar, başqırdlar, Altaylar və b.) Türkiyə türkcəsinə çətin anlayırlar, çuvaşlara və ya saxalara gəldikdə isə, onlar, demək olar ki, ümumiyyətlə, anlamırlar.

Bütün bunlar isə belə bir nəticəyə gəlmək üçün hər cür əsas verir ki, müasir türk xalqları arasında ictimai-siyasi, mədəni əlaqələrin genişlənməsində tərcümənin rolu özünün klassik və ya ənənəvi səviyyəsində danılmazdır.

İndiyə qədər türk dillərindən bir-birinə tərcümələr ya birbaşa, ya da rus dili vasitəsilə olmuşdur. Postsovet türkləri arasında rus dilinin ortaq ünsiyyət nüfuzu bugünkü mövcuddur. Və görünür, hələ uzun müddət qalacaqdır. Bununla belə unutmayaq ki, müxtəlif türk xalqlarının alimlərinin, yazıçıların, publisistlərinin ana dilində

yazdıqları çoxsaylı əsərlər hazırda rus dilinə ya çevrilmir, ya da çox az çevrilir. Ona görə də həmin əsərlərin bir türk dilindən digərinə tərcüməsinə böyük ehtiyacın olmasını sübut etmək artıqdır.

Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan dilinə və ya türkcəsinə çevirmə, yaxud uyğunlaşdırmanın kifayət qədər zəngin təcrübəsinin olduğu məlumdur. Və burada indiyə qədər heç bir kənar dilin vasitəçiliyindən istifadə edilməmişdir. Xüsusilə Azərbaycanda latın əlifbasına keçildikdən sonra bu dillər arasında ünsiyyət daha da sıxlaşmış, qarşılıqlı söz, ifadə alış-verişi üçün geniş meydan açılmışdır. Kütləvi informasiya vasitələrinin, xüsusilə televiziyanın oynadığı rol xüsusilə mühümdür... Lakin bunu Azərbaycan dilinin digər türk dillərinə münasibətinə, demək olar ki, görmürük. Və ümumiyyətlə, azərbaycanlılar bilmirlər ki, türkmənlər, özbəklər, uyuğurlar, qazaxlar, qırğızlar, Altaylar, tatarlar, başqırdlar, qaraçaylar, balkarlar, qumuqlar, noqaylar, qaraqalpaqlar, xakaslar, tıvalılar, şorlar, çuvaşlar, saxalar öz vətənlərində nə yazırlar, nə danışırlar... Doğrudur, bir sıra türk dillərindən azərbaycana ara-sıra tərcümələr edilir, lakin bunlar o qədər azdır ki, demək olar, yox səviyyəsindədir.

Türk dünyası ilə ünsiyyəti özünün strateji məqsədlərindən biri hesab edən Türkiyə həmin problemi aradan qaldırmaq üçün ciddi addımlar atmışdır. Sovetlər Birliyi dağılandıqdan, sovet türkləri müstəqillik qazandıqdan dərhal sonra postsovet ölkələrindən Türkiyə universitetlərinə təhsil almağa dəvət edilmiş gənclər bu gün Türkiyənin bütün türk dünyası ilə ünsiyyətini yaradan böyük qüvvədir. Və onların hesabına həm ictimai-siyasi, həm də ədəbi istiqamətlərdə türkcə-qazaxca, türkcə-özbəkçə, türkcə-tatarca, türkcə-çuvaşca, türkcə-saxaca və s. çoxlu tərcüməçilər yetişmişdir ki, həm Türkiyədə, həm də öz vətənlərində çalışaraq müxtəlif tərcümə layihələrinə cəlb edirlər ki, bir sıra mötəbər lüğətlərin, antologiyaların, ayrı-ayrı mülkiyəli irihəcmli kitablarının və s. türk dillərindən türkcəyə tərcüməsi məhz onların əməyinin məhsuludur...

Azərbaycanda isə, həmişə olduğu kimi, asan yol tutulur. Belə ki, biz müxtəlif türk dillərində yazılan əsərləri əvvəllər rusca oxuyurdusaq, indi də Türkiyə türkcəsində oxuyuruq. Və Türkiyə türkcəsindən başqa hər hansı türk dilindən dilimizə tərcümələr edəcək kadrlarımızın hazırlanması barədə, ümumiyyətlə, düşünmürük. Acınacaqlı odur ki, heç düşünmək planımız da yoxdur.

Azərbaycanın, Türkiyənin, Qazaxıstanın və Qırğızıstanın daxil olduğu Türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyası yaradılarda böyük mübahisə doğuran məsələlərdən biri də bu idi ki, Assambleyanın toplantılarında hansı dildə və ya dillərdə aparılacaq... Ancaq ən uğurlu yol tapıldı. Hər respublikanın nümayəndəsi özünün dövlət dilində danışır, digər türk dillərinə isə sinxron tərcümələr edilir. Bir neçə toplantıdan sonra müəyyən dil hazırlığı (və həssaslığı) olan millət vəkilləri bir-birini tərcüməsiz anlamağa başladılar. Əslində də, azərbaycanlılarla Türkiyə türkləri, qazaxlarla qırğızlar arasında tərcüməyə ehtiyac yox idi. Və bir məsələ də var ki, tərcüməçilər hələ o qədər də peşəkər olmadıqdan, məsələn, azərbaycanlı millət vəkili Türkiyəli həmkarını birbaşa türkcə dnləməsi daha effektiv olur... Nəticə etibarilə, Türkdilli Dövlətlərin Parlament Assambleyasının təcrübəsi göstərdi ki, toplantılarda dörd dövlətin nümayəndələri iştirak etsə də, praktik olaraq, iki «dil»dən istifadə olunur: azərbaycanca-Türkiyə türkcəsinə və qazax-qırğızca.

Fikrimizcə, Azərbaycanda müxtəlif türk dilləri üzrə tərcüməçilərin hazırlanması işinə əsas türk dillərinin universitetlərdə tədrisindən (ən azı ikinci dil kimi) başlamaq lazımdır ki, buraya özbək və qazax dilləri ilk növbədə daxil edilməlidir. Çünki özbəkçəni bilmək digər karluq, qazaxca bilmək isə digər qıpçaq dillərinə az-çox bələd olmaq deməkdir. Və həm də bu dillərdə zəngin elmi, bədii və publisistik ədəbiyyat nəşr olunmaqdadır.

Türk dilləri arasındakı qarşılıqlı tərcümələrin əhəmiyyəti yalnız informasiya mübadiləsilə bitmir, həm də eyni kökdən olan bu dilləri həm leksik, həm də qrammatik baxımdan zənginləşdirməklə çox mühüm linqvistik-ıdraki missiyanı yerinə yetirmiş olur..

Türk dillərindən Azərbaycan dilinə tərcümənin missiyası

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkildən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Milli şair

İttihad və Tərəqqi liderlərinin az qala rəsmi şəkildə təqdim etdikləri bu "Milli" adı ona hər mənada və hər kəsdən çox yaraşırdı. Şişman, iri vücudunun üstündə bəmbəyaz saqqal, bəyaz üz, iri, açıq-mavi işıqlarla dolu gözləri, titrək səsi ilə türk tarixinin əfsanəvi ozanlarına bənzəyirdi. Şair idimi? Keyr! Sənətdən bu qədər uzaq şeirlər yazan adam şair ola bilərdimi? Amma tarix səhifələrinə nə uzunmüddətli vali olması, nə də millət vəkilliyi ilə düşdü. Tarixdə yerini məhz "Milli şair" kimi tutdu. Həm də unudulmaz, silinməz, əsla yaddan çıxmaz bir şəkildə! Bütöv bir nəsil uzun illər onun iki misrasını milli oyanışın şərqisi kimi durmadan təkrarladı:

*Mən bir türkmə,
dinim, cinsim uludur,
Sinəm, içim atəş ilə doludur.*

Atamın dostları içərisində uşaqların, bütün dost-tanış övladlarının ən çox sevdiyi sima onunku idi. İstanbulda, Serencebey¹ yoxuşundakı evi ilk uşaqlıq illərimin parlaq xatirələri arasındadır. Tərtemiz, sadə, zərif əşyalarla dolu rahat, könüləcan otaqlar. O, göründüyü zaman dərhal sıraya düzülür, bir-bir yaxınlaşıb əlini öpürdük. Bir az qalın və sulu dodaqlarının istiliyini yanaqlarımda, alnımda indin özümdə də hiss edirdim.

Ondan şeirlərini oxumasını xahiş edirdik. Əslinə baxanda özü də belə bir təmənnanı bizdən gözləyirdi. Gözlüyünü diqqətlə taxar, cibindən çıxardığı kağızlardan yeni şeirlərini sanki yaşlı-başlı insanlardan ibarət bir topluluğun qarşısında kimi ciddiyyət və həyəcanla oxuyurdu. Bir neçə şeiri vardı ki, onları dinləyərkən biz uşaqlar az qala ağlamaq istəyirdik. Özü isə gerçəkdən ağlayırdı. Bu şeirlərdən biri "Kəsildimi əllərin" adlanırdı. Anasını bıçaqlarkən əlləri kəsilən bir oğuldan ananın son sualı övladının özüə ciddi bir zərəri yetirib-yetirməməsi haqqında idi...

Əslində Milli şair, ruhunun bir tərəfi ilə ölənə qədər uşaq kimi qaldı. O, ən adi, əhəmiyyətsiz hadisələrə görə özünü bədbəxt sayırdı. Yenə ən əhəmiyyətsiz hadisələrin təsiri altında səadət səmasının yeddinci qatına yüksələ bilirdi. Dediymə bir misal. Atamla birlikdə səyahətə çıxıbalmış. Bir arada şairin kupesindən əvvəl əlini səsləri gəlir. Arxasından isə hıçqırıqlar eşidilir. Atam dərhal özünü onun kupesinə atır.

Atamın dostları

Qarşısında açılan mənərə belə idi: dostu qalın yun sviterini boğazına qədər çəkmiş, başından çıxarmaq istəyir. Lakin sviter heç vachlə ilişdiyi yerdən bir santimetr də yuxarı qalxmaq istəmir. Şairin barmaqları hədə yerə sviterin içməli arasında çırpır. Atam "Nə olub? Niyə ağlayırsan?" – deyər soruşur. Şair hıçqırıqlar arasından güclə "Məni bu andıra qalmış paltarın əlindən qurtar, Əhməd bəy" – deyər yalvarır.

Atatürk Milli şairi də Sərbəst Firqəyə gətirdi. Şəxsinə göstərilən etimad onun nəzərində böyük qürur mənbəyinə çevrilmişdi. Bir uşaq saflığı ilə atama "Əhməd bəy, - deyirdi, - Qazinin bu işdəki səmimiyyətinin ən böyük dəlili məni də sizinlə eyni sırada qoymasındır. Qazi bu yolla müxəlifət yaradır, təbii ki, siz də bunun fərqindəsiniz". Atam gülərək "Elədir, dostum, elədir, - deyər cavab verirdi. – Təbii ki, sənin aramızda olmağın hər birimiz üçün böyük təminatdır!"

Amma Sərbəst Firqə özünün ən həzin təccüllərindən birini də Milli şairin üzərində göstərdi. Firqə dağılıqdan sonra daim diqqət mərkəzində olan bu adam neçə ay ərzində bir gündə gözdən, könlədən uzaq, unudulmuş halda yaşadı. Düşdüüyü vəziyyət onun nəzərində böyük dərd idi. Hər dövrdə sənət və siyasət salonlarının haqqı yaraşığı olmuşdu. İndi əski güldən kimi bir gündə atılıb qalmaq ona çox ağır gəlirdi. Qüruru ilə uğradığı itki arasındakı çətin mübarizədə birinci məğlub oldu. Təkrar millət vəkilli seçilmək üçün sıra ilə müxtəlif mənəb sahiblərinin yanında olduqdan sonra axırda Atatürkə ağz açdı. Artıq yenicdən məclisdədir. Amma xeyli solmuş, yıpranmış halda! Demək olar ki, heç yerdə gözə dəymirdi. Sanki əski Türk Yurdu və Türk Ocaqları ilə birlikdə o da köçüb getmiş, bu quruluşların uçurları altında yalnız köhnə və quru səs kimi qalmışdı.

Ankara Hüquq fakültəsinin üçüncü kursunda ikən Behçət Kamal Çağlar², Hifzi Oğuz Bekata³ kimi yaxın dostlarımla birlikdə "Gənc Türk Ədəbiyyatı Birliyi" adlı dərnək yaratmaq istəyirdik. Ankarada köhnə Qız liseyinə enən küçədə kiçik bir dükanu cəmiyyət binası kimi kirayə götürdük. Burada qanadları altına sığına biləcəyimiz mənəvi rəhbərə ehtiyacımız vardı. Halbuki ortada, əllərinizi öpə biləcəyiniz tək bir insan qalmamış kimi idi. Ocaqların əski rəisləri biri-birinin ardınca sıradan çıxmış, bəziləri siyasətin, bir başqaları da öz erköyünlüklərinin qurbanı olmuşdu. O zaman ağılımıza Milli şair gəldi. Onun sevimli bəyaz üzü bir günəş kimi dağınıq qəlbərimizi ətrafına toplayıb hamımızın üstünə işıq saça bilirdi. Dərhal qərar verdik: gedib Milli şairlə görüşəcəyik, birliyimizin fəxri sədri, mənəvi atası olmasını xahiş edəcəyik! O günü heç unutmuyacağam. Nə istədiyimizi öyrənər-öyrənməz gözləri yaşla doldu. Titrək, ahəngdar səsi həyəcədən sanki batmışdı. "Bilir-dim, - deyər nəhayət sözə başladı. – Bu gəncliyin əvvəl-axır mənim xidmətlərimi təqdim edəcəyini bildirdim. Sanki bu gün taleyimin ən böyük töhfəsini aldım. İndi özümü quzularımın başında hiss edən xoşbəxt çoban kimiyəm".

Fəxri sədrimizi Birliyin mərkəzi kimi toplaşdıqımız kiçik dükana dəvət etdik. Bizə öz həyatından danışdı, şeirlər oxudu, yeni nəsillərin qarşısında duran vəzifələrlə bağlı fikirlərini açıqladı. Sonra hamımız birlikdə küçəyə çıxdıq. Otuz nəfərə yaxın yoldaş idik. Milli şairi ortalığa almışdıq, sanki bir nümayiş havasında və hər kəsin heyvətli baxışları altında Qaraoğlan qarşısından keçib Ulus meydanına⁴ qədər birlikdə gəldik. Burada o, ayrılıb Məclisə getdi, biz isə dağılıxdıq.

Atamın bu bəyaz üz, gözəl, şeirləri, səsi və evinin aydınlığı uşaq-lıq xatirələrimin guşəsini dolduran dostunu bir daha görmədim.

Qurbanlıq baş vəkil

Yolun yarısında onunla qarşılaşdım. Məktubu verdim, oxudu, gülürək "Mən də siza gəlirdim. Haydı, birlikdə gedək" – dedi. Atamla bir-birlərinə arada heç nə olmamış kimi sarmaşib öpüsdülər. Amma dünən axşam bir hadisə baş vermişdi: İstanbul millət vəkilli Ali Rza bəyin⁵ evində toplanmışdılar. Yeyib-içmişdilər. Qarşılıqlı zara-fatlaşmalar zamanı söhbət pəhləvanlıqdan, gücdən, qurşaq tutub güləşməkdən düşmüşdü. Atam onun hər gün bir az daha böyüyən göbəyinə işarə edərək "Səni qarınından tutub yerə sərərəm" – demişdi.

O isə "Mən heç səninlə güləşərəmmi, Əhməd bəy?"

Çünki bu kürsülərdən ifrat dövletçi, hətta faşist görüşlərinin açıq təbliği üçün yararlı biləcəkdik. Bəs, uşaqcasına dəlillər, bəmaqəlib müqayisələr, ünvanızsız, vəsiqəsiz iddialarla dolu müəzirə qeydlərini gözdən keçirdiyi vaxtlarda özü də haqqı professor olduğuna inanır, universitetdəki sakit, təvazökar, hər şeyin yerini bilən həkəmlərinə yuxarıdan aşağı baxaraq, onlara ağıl öyrətməkdən çəkinmirdi.

Belə bir əhvalat danışılır:

İtaliyaya səfərindən geri dönməyə yeni tipli dövlət təşkilatı haqqında hazırladığı məruzəni əvvəlcə baş vəkil təqdim edib razılığını almış, sonra birlikdə Atatürkün yanına getmişdilər. Atatürk məruzəni oxumuşdu. Təklif edilən yeni təşkilat çox kiçik fərqlərlə İtaliyanın o zamankı faşist dövlətinin prinsiplərdən ibarət imiş. Məruzə müəllifinin fikrincə, Böyük Millət Məclisi ləğv edilir, yerində məşhur faşist məclisi kimi 40 nəfərlik bir heyət qurulur. Bu heyət bütün dövlət idarələrini nəzarət altında saxlayacaq, qanunlar işləyib hazırlayacaq, büdcəni müəyyənləşdirəcəkdi. Heyət üzvləri ikimərhələli seçimlərlə müvafiq peşə sahiblərindən seçiləcəkdi. Heyətin rəisi eyni zamanda dövlətin başçısı olacaqdı.

Atatürk gülərək məruzəni geri qaytarmışdı. "Bütün bunları mən öldəndən sonra edirsiniz" – demişdi.

Siyasi həyat dünyanın hər yerində çətin, hər yerdə alovdan geyilən köynəkdir. Şərqdə isə bu xüsusiyyət daha kəskin şəkildə üzə çıxır.

Siyasət deyilən azgın cıdır atının üstündə hər özündən dəyəni igid sona qədər duruşa gətirə bilmir. Sağlamlıqdan, səhhətdən tutmuş mənəviyyətə, əxlaqa qədər insanı durmadan yeyən bu həyatın içərisində müvazinətini qoruya bilməyənlər özlərinin artıq uğura tam müvəffəq olduqlarını düşündükləri gün süqutun tam qarşısında dayanırlar.

İndi atamın Atatürklə bir söhbətini xatırlayırəm.

¹ İstanbulun tarixi Beşiktaş məhəlləsindəki bir küçə.

² Behçət Kamal Çağlar (1908-1969) – türk şairi, dramaturq, millət vəkilli.

³ Hifzi Oğuz Bekata (1911-1995) – türk şairi, siyasət xadimi, millət vəkilli.

⁴ Qaraoğlan çarşısı, Ulus meydanı – Ankaranın 1930-cu illərdə formalaşan tarixi mərkəzi. Böyük Millət Məclisinin binası, Atatürk heykəli, Ankara Palas oteli, bütün əsas muzeylər bu ərazidə yerləşir.

⁵ Ali Rza Bebek (1881-1935) – türk hərbcisi, I və II TBMM-də İstanbul millət vəkilli.

⁶ Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964) – türk hərbcisi, siyasət xadimi. Osmanlı imperatorluğunun son dönməsində, Qurtuluş Savaşındə və Türkiyə Cümhuriyyətinə fəallığı ilə seçilib. Türkiyənin üçüncü baş naziri (iyul, 1922-avqust, 1923) olub.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən:

Vilayət QULİYEV, professor

Böyük sənətkarların formalaşmasında ailə mühitinin, dövrün, tərbiyənin və təhsilin əhəmiyyəti barədə çox danışılıb. Amma bundan başqa hər sənətkarın həyata dönüş nöqtəsini gətirən adamlar da var. Böyük bəstəkar, Azərbaycan Xalq artisti Arif Məlikov üçün bu dönüş nöqtəsini yaradan Nazim Hikmət olub desək, yəqin ki, yanlışdır. Görkəmli türk şairinin librettosu əsasında yazdığı ilk böyük əsər - "Məhəbbət əfsanəsi" baleti Arif Məlikova dünya şöhrəti qazandırır. Azərbaycan bəstəkarının əsərləri Yaponiya, Türkiyə, Braziliya, Avstriya, Norveç, Finlandiya, İtaliya, Misir, Tailand, Yuqoslaviya, Bolqarıstan, Rumıniya, Macarıstan, Çexiya, Slovakiya, Polşa, Almaniya, Özbəkistan, Qazaxıstan, Moldova, Ukrayna və Gürcüstanda səhnəyə qoyulub. Moskvanın Böyük Teatrı 50 ildir ki, daimi repertuarında "Məhəbbət əfsanəsi"nə xüsusi yer ayırır. Bəstəkarın müsahibələrinə əsaslanaraq, bu baleti hətta dünyada ən çox səhnəyə qoyulan əsər kimi Ginnesin rekordlar kitabına salmaq istəyirlər.

Ata və oğul

Onları – böyük şair Nazim Hikmətlə bəstəkar Arif Məlikovu atə oğul adlandırmaq olar. Oxuduqlarımızdan, eşitdiklərimizdən də bilirəm ki, Nazim Hikmət Bakıya gələrkən bütün dövrləri cavablandırmaqdan əvvəl, Arif Məlikovu nəzərdə tutaraq, "öncə oğluma dəyməliyəm" deyərmiş.

Arif Məlikov özü Nazim Hikmətlə haqqında xatirələrini bizimlə belə bölüşür: "Nazim Hikmət Allah rəhmət eləsin, mənə həmişə "oğul" deyib. Nazim Hikmət haqqında danışmaq mənə heç vaxt yormayıb. Mənə bağlı olduğu bütün kitablara yazdığı avtoqraflarda "Ürəyin şad olsun, övladım Arif" yazırdı. "Ürək" sözünü mütləq işlədirdi. Çünki biz bilirəm ki, o, həbsxanada yatandan və vətənidən, doğmalarından uzaq düşəndən sonra ürəkağrısı tapmışdı".

İlk görüş

Nazim Hikmətlə, o vaxtlar gənc olan bəstəkar Bakıda, şairin Azərbaycan səfəri zamanı tanış olub. O zaman artıq Arif Məlikov nəinki böyük şairin yaradıcılığıyla yarıdan tanış idi, hətta "Məhəbbət əfsanəsi"ni yazmağa hazırlaşır: "Eşitdim ki, Nazim Hikmət Bakıya gəlib. "İnturist" otelində qalırdı. Orada bir çox yazarlar vardı. Yaxınlaşıb dedim ki, sizin "Məhəbbət əfsanəsi" pyesi əsasında balet yazıram. "Çox gözəl, yaxşı bir əsər olacağına inanıram" söylədi. Otaqdan çıxarkən ayağım stula dəydi, yıxıldım. Məndən başqa orada bizim rejissorlardan da bir-iki nəfər vardı. Mən gedəndən sonra Nazim Hikmət deyibmiş ki, bu cavan oğlan yaxşı yazacaq. Çünki onun böyük üstünlüyü var – o, gənclərdir. Bu, bizim ilk görüşümüz idi.

Şair gələcəklə bağlı nəyi bilirdi?

Arif Məlikov "Məhəbbət əfsanəsi"nin Böyük Teatrda tamaşaları ilə bağlı zarafatla belə deyir: "Hər dəfə orada "Məhəbbət əfsanəsi" səhnəyə qoyulanda mənəm üçün ağır günlər başlayırdı. Çünki Nazim deyirdi ki, dostlarımla olacağam, mənə 35 bilet lazımdır. Otuz beş bileti də orada əldə etmək çətin məsələ idi. Amma Nazim Hikmətin istəyini yerinə yetirirdilər".

Bununla belə şair ürəyindəki yaranı da bəstəkardan gizlətmirdi. Qürbət həsrəti ilə yanaşı, onu incidən başqa bir məqam da vardı: türkcə yazdığı əsərlərin doğma vətənidə tamaşaya qoyulma imkanının olmaması. Nazim buna görə heç bir uğuruna ürək dolusu sevinə bilmirdi: "Kremlin Qurultaylar Sarayında, altı min nəfərlik zalda tamaşadan sonra Nazim mənə evlərinə dəvət etdi. Vera xanım süfrə açdı. Biz Nazimlə söhbət edirdik, mənə dedi ki, gəl gedək o biri otağa, səndən bir şey soruşmaq istəyirəm. Biz onun iş otağına keçdik. Orada Nazimin gözündən yaş gəldi. Qəfildən mənə dedi ki, bir gün olacaq, "Məhəbbət əfsanəsi" Türkiyədə səhnəyə qoyulacaq, sən o günü görə bilərsən, mən yox. Sanki o, göylərin sərəncamından xəbərdar idi. Bilirdi ki, kim nə vaxt öləcək. Çox təəssüf ki, onun dedikləri həqiqət oldu. Türkiyədə onun əsərlərinə qoyulan yasaq aradan qaldırıldı. "Məhəbbət əfsanəsi" qarışq ölkənin bir çox teatrlarında nümayiş olundu".

Amma bunun üçün xeyli vaxt tələb olundu. Buna qədər isə... Arif Məlikov bu hissəni danışmağa çətinlik çəkir. Deyir ki, Nazim Hikmətlə bağlı xoş günləri çox olub. Amma ağır günlər də olub: "Bunları danışmaq, xatırlamaq asan deyil. İnanın ki, Ankara teatrında altı ay teatrın balet şöbəsi "Məhəbbət əfsanəsi"ni hazırladı, premyeraya cəmi iki gün qalmış əsəri repertuardan çıxarıb, yasaq etdilər. Mən o zaman teatrdan əsəbi halda çıxdım.

Hirsimdən gözümdən yaş gəlirdi. Çünki Türkiyədə premyeranın keçirilməsinin mənəm üçün çox böyük anlamı vardı. Axı Nazim Hikmətin də ən böyük arzusu bu baleti Türkiyə səhnəsində görmək idi.

Sonralar onun istəyi həyata keçdi. Baleti İstanbulda, Ankarada, İzmirdə və başqa teatrlarda da dəfələrlə səhnəyə qoyduq. Mənə elə gəlir ki, haqq dünyasında olsa da, hər dəfə bu əsər səhnədə oynanılanda Nazim Hikmət onun havasını alır, ruhu rahatlıq tapır. Mən çox xoşbəxtəm ki, tamaşadan sonra adımın Nazim Hikmətlə yanaşı yazıldığı proqramları insanlar evlərinə aparırlar".

Arif Məlikov "Məhəbbət əfsanəsi"ndən başqa, Nazim Hikmətin iki silsilə şeirinə romanslar bəstələyib: "Onlar şairin ən gözəl şeirləri əsasında yazılıb".

Qalyadan Veraya... yalnız portfello

Bəstəkar böyük şairin şəxsi keyfiyyətlərindən də söz açmaq istəyir. Deyir ki, Nazim Hikmətə Moskva ətrafında, Peredelkino qəsəbəsində bağ evi vermişdilər. Üçmərtəbəli ev bahalı hədiyyələrlə doluymuş. Arvadı (əvvəllər onun həkimi olub – red.) Qalyanı tərki edib, Veranın yanına gedəndə şair o evdən birçox portfello çıxıb. Bir kiçik suvenir belə götürməyib: "Mən o vaxt Peredelkino gedəndə Nazim deyirdi ki, oğlum gəlib, bu gün kababı özüm bişirəcəyəm.

Dəmir lövhənin üzərində nazik doğranmış əti qızardırı, sonra masa arxasında otururduq, masanın altından rus arağı şüşəsini və iki iri fujer çıxarırdı. Öz fujerinin yarısına limon suyu, yarısına arağ töküürdü. Soruşurdun ki, sən belə içə bilərsən? Deyirdim, yox, mən kiçik qədəhdə içirəm. Güllümsəyirdi".

Nazim Hikməti "dərmək"

Bəstəkarın Nazim Hikmət sevgisi bitməz-tükənməzdir. O, olduğu hər yerdə böyük şairdən danışmaqdan doymur: "Bir gün mən İstanbulda Yıldız sarayına dəvət etdilər. Orada təmir-bərpa işləri aparılmışdı. Nazimin əsərinin yasaqlanan vaxtıydı. Sonra bir ziyafətə dəvət aldım. Süfrədən kənarda aylaşmış 8-10 yaşında bir qızın gözü bizdəydi. Onu çağırtdım. Uzun müddət danışmadı, sakitcə dayandı. "Sən bir söz deməyəcəksən?" – soruşdum. Cavab verdi ki, istəsəm, Nazim Hikmətə həsr etdiyini şeiri mənə oxuya bilər. Təəcübəndim. Şeir təxminən beləydi:

*Nazim amca, məzarından
bir ovuc torpaq ver,
mən onu bağçamdakı çiçəklərin
dibinə tökəcəyəm.
Çiçəklər açacaq və qızılgüllər
görünəcək.
Mən onları dərmərəm,
onları dərmək Nazim
Hikməti dərmək deyilmi?*

Bir müddət sonra "Məhəbbət əfsanəsi" Türkiyədə tamaşaya qoyulanda o qız zalda ön sırada oturmuşdu".

"Şairə bir borcum qalır"

Bəstəkarın Nazim Hikmətə bir borcu qalır. Səksən iki yaşlı Arif Məlikov yeni əsər yazmaq niyyətindədir. Əlbəttə ki, Nazim Hikmət mətnindən söhbət gedir: "Şairin arzusu idi ki, onun "Yusif və Züleyxa" əsərinə balet yazım. Mən də belə bir niyyətimin olduğunu bəyan etmişəm. Bunu eşidəndən sonra dünyanın elə bir teatri yoxdur ki, mənə müqavilə bağlamağa can atmasın. Sankt-Peterburqdan Praqaya qədər bütün şəhərlərdən dəvət almışam. Onu yazsam, asanlıqla öz səhnəsini tapacaq. Bu borcu qaytara bilsəm, düşünürəm ki, dünyada mənə ayrılan vaxtı səmərəli yaşayışam!".

RƏBİQƏ

Qərib şairin əbədi yurd nigili

Arif Məlikovun "Məhəbbət əfsanəsi" baletinın yaradıcı heyəti. Sağdan sola : (oturanlar) dirijor Niyazi, libretto müəllifi Nazim Hikmət, rəssam Simon Virsaladze; (ayaqüstə) bəstəkar Arif Məlikov, xoreoqraf Yuri Qriqoroviç. Leningrad, mart 1961.

Ədəbi və ictimai fəaliyyətlə bərabər bir çox elmi əsərlərə də imza atan böyük mütəfəkkir Abbasqulu ağa Bakıxanovun bu gün də öz araşdırmasını gözləyən əsərlərindən biri "Əsrarül-məlaküt", yəni, "Kainat sirləri" əsəridir.

Osmanlı sultanına təqdim olunan əsər

Əsər bugünədək öz layiqli dəyərini almayıb. XIX əsrin 20-ci illərində dövlət əhəmiyyətli eza-miyyətdən istifadə edərək, bir çox Baltik ölkələrini gözən və coğrafi səyahət xarakterli əsərlər yazan A.Bakıxanov qələmini elmi astronomik mövzuda da sınayıb. Polşaya səfəri zamanı böyük alim, astrofizika sahəsində inqilabi kəşflərin müəllifi, heliosentrik nəzəriyyəsinin banisi Nikolay Kopernikin ev muzeyində olur. Onun, demək olar ki, bütün əsərləri ilə tanış olan Bakıxanov alim-dən təsirlənərək "Kainatın sirləri" adlı əsərini yazır. Bakıxanovun uğuru ondan ibarət olur ki, təkcə elmi nəzəriyyə və quru riyazi hesablamalar, quru faktlarla kifayətlənmir. Bir Şərq filosofu kimi onları İlahi məntiqlə əlaqələndirir. Beləliklə də, elmlə fəlsəfənin vəhdətinə nail olur. O, qismən də olsa, Yer kürəsinin qarşılaşacağı potensial təhlükələri şərh edir. Hətta deyilənlərə görə, əsəri, Osmanlı sultanı Əbdülməmidə ona qarşı yaranacaq təhlükələrdən xəbərdar olması məqsədilə təqdim etmək istəyir.

Kainatın sirr dolu fəlsəfəsi

Abbasqulu ağa Bakıxanov əsərdə kainat sirləri və bu sirlərin bətnində cəm olan fəlsəfədən danışır. Avropanın nəhəng alimləri Kepler və Nyutonun fizika elmi tarixində partlayış edən nəzəriyyələrini də bu İlahi hikmətlə əsaslandırır. Keplerin nəzəri astrofizikanın əsasını təşkil edən 3 qanunu burada Şərq hikməti ilə ustalıqla əlaqələndirilir. XVII əsrdə Keplerin yerin günəş ətrafında hərəkətini izah edən üç qanunu Bakıxanov üçün çox gözəl bir material, elmi mənbə rolunu oynayır. Ulduzların, milyardlarla səma cisimlərinin, "Süd yolu" qalaktikasının və milyonlarla bu kimi qalaktikanın təşkil etdiyi Vahid Kainat sisteminin necə tənzimləndiyini göstərmək üçün o, Kepler qanunlarını əsas kimi nümunə göstərir. Keplerin Yerin Günəş boyunca elleptik hərəkətini Bakıxanov, İlahi hikmətin elmi əsası kimi səciyyələndirir:

"Adamın başına belə bir fikir gələr: görəsən bu müxtəlif hərəkətlərin bir-birinə uyğun gəlməsinə hansı təbii səbəb, onlardakı nizamın sabit olması üçün nə kimi payda vardır?

Hicri təqvimə və XI əsrin (XVII əsr - red) görkəmli alimləri Kepler və Nyuton bu suallara ən yaxşı cavab vermişlər. Birincisi – səbəbi, o biri – nəticəni əldə etmişdir.

Bu qanunlar üçdür: 1) Planetlərin orbitləri dəyirmi yox, ellipsvarıdır. O, bu qanunu Yerin Günəş ətrafında dövr edərəkən çəuba nisbətən şimal tərəfdə 9 gün çox olmasına əsaslanaraq kəşf etmişdir.

Buna görə də Günəş şimal tərəfdə qış olarkən Yerə yaxın olur. Sonra Kepler başqa planetlər və onların peyklərinin orbitlərində də bunu aşkara çıxarmışdır".

Bakıxanov elmi əsərə iki nəzəriyyənin müqayisəsi istiqamətindən yanaşır. Həmin nəzəriyyələrdən birincisi antik dövr yunan alimi Ptolemeyin yer haqqındakı nəzəriyyəsidir.

Ptolemeyin Yerin hərəkəti barəsindəki nəzəri fikirləri Bakıxanov qəti razi salmır. Çünki həmin nəzəriyyə yerin sükunətdə olması və Günəşin onun ətrafında fırlanması kimi xarakterizə olunur. Bakıxanov bu məntiq qane etmir. Çünki yunan hegemonluğu nəticəsində az qala bütün dünyada Yer hərəkətinin əsas formulu kimi sınıdılan bu nəzəriyyə elmi əsasdan kənar olduğu üçün İlahi hikməti də əks etdirmirdi.

Konkret dəlillər gətirən və xüsusi riyazi hesablamalara söykənən Bakıxanov öz arqumentlərini dahi polşalı alim Nikolay Kopernikin Heliosentrik nəzəriyyəsi ilə əsaslandırır.

Heliosentrik nəzəriyyə

Orta əsr Avropasında yerin hərəkəti barədə ilk dolğun nəzəriyyə olan Heliosentrik nəzəriyyəni Bakıxanov kainatın əsas dövrü qanunu kimi təsvir edir. 1543-cü ildə Kopernik tərəfindən kəşf edilən və astronomiya tarixində inqilab sayılan Heliosentrik nəzəriyyəyə əsasən Yer öz oxu ətrafında və digər planetlərlə birlikdə günəş ətrafında fırlanır. Bu iddia kilsənin - Yer kainatın mərkəzidir - tezisinə qarşı olduğundan fəlsəfi və dini çevrələrdə böyük hay-küy qopardı. Kopernikin iddiası bu idi ki, onun sistemi hesablamaları asanlaşdırır.

O, həmçinin planetlərin Günəş ətrafındakı tam dövr və onların günəşə qədər olan məsafələrini astronomik vahid olaraq hesablamışdı.

Bu hesablamalar Bakıxanovun "Kainatın sirləri" əsərində ortaya qoyduğu dəlillər idi:

"Astronomiya elmində iki nəzəriyyə vardır: bunlardan biri rumlu Ptolemeyin nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə Yerin sükunətdə olması, Günəşin isə onun ətrafında fırlanmasına əsaslanır. O biri isə polşalı Kopernikin nəzəriyyəsidir ki, birincinin əksinədir. Hər ikisinin milliyyətə bizdən fərqli olduğunu xüsusi nəzərə almaqla əqli qavrayışların təqlidinə yol verilməməsi, aqlın üstün tutduğu və şəriətə uyğun gələn şeyi götürməyi zəruri edir və öz dediklərini üstün tutaraq haqlı olduqlarını iddia edənlərin təqlidindən çəkinməyi lazım bilir. Birincidən fərqli olaraq o biri nəzəriyyənin qəti həndəsi dəlillərlə təsdiq edildiyini, hədis və ayələrlə təsbit oluna bildiyini görərək, sonuncu peyğəmbərlik sahibinin hicrətindən coğrafiya elminə aid kitabının riyaziyyat bölməsindən olan müqəddimə, üç fəsil və nəticədən ibarət kiçik bir risalə yazdım. Allahdan bu işi yaxşı başa catdırmağımı diləyirəm".

Dövlət qulluqçusu olmasına baxmayaraq ensiklopedik bilik daşıyıcısı kimi yetişən Bakıxanovun da bu əsəri o səbəbdən yazılır.

Əsər 3 hissəlidir. On bir fəsildən ibarət olan birinci hissə Yer in hərəkəti haqqındadır. Amma fəsillərin sayından da göründüyü kimi, burada tək Yer in hərəkəti yox, eləcə də onun forması, dövrü, iqlimi, qütbləri, üfüqləri, meridian və paralelləri barədə geniş məlumat verilir. Əsərin əsas qayəsi isə ikinci hissədə üzə çıxır. "Göy cisimləri haqqında" adlanan bu hissə beş fəsildən ibarətdir. Kainatın sirləri, ulduz partlayışı, qalaktikalararası toqquşmalar da bu hissədə əks olunur. Onların bəzilərini ilk dəfə olaraq Abbasqulu ağa elmi əsaslarla sistemləşdirib riyazi üsullarla hesablayaraq dəqiq qənaətə gəlib.

Göy cisimləri bölməsində Ayın vəziyyəti, Günəşin hərəkəti, planetlərin yerləşmə ardıcılığı və onların Günəş ətrafında hərəkəti müfəssəl şərh olunub. Əsasən astronomik hesablamalara əsaslanan bu şərhərdə İlahi hikmət məqamı gizli fon kimi özünü qoruyub saxlaya bilir. Bakıxanov hər hesablama nəticəsində gəlidiyi qənaəti məhz bununla əsaslandırır. Ulduzların sirləri adlı fəsildə bu məqam özünü daha çox büruzə verir:

Göründüyü kimi, o, burada əsərin yazılma səbəbini izah edir. Kainat elminə aid Şərq dünyasında o qədər də müfəssəl əsərlərin yazılmaması və insanların bundan xəbərsizliyini əsas gətirərək, Bakıxanov bu sahədə də qələmini sınayır. Onun başqa bir missiyası da Şərq dünyasını xəbərdar etmək idi. Avropa Şərqdən oğurladığı elm, fəlsəfə, mədəniyyətin işığından tutaraq kainat sirlərini kəşf etdiyi halda, Şərq dünyası XIX əsrdə belə bu məsələlərə girişə bilmir.

"Səmada görünən ağ ləkələr uzaq kəhkəşanlardır. Herşel məşhur teleskopu ilə bunları kəşf edərək demişdir ki, sayı 3000-ə çatan bu ləkələr parlaq nöqtələrdən ibarətdir. Əgər adıçəkilən yaxın kəhkəşan indiki yerinə nisbətən bizdən 2000 dəfə uzaqda yerləşsəydi, onda o da həmin ləkələr kimi görünərdi. Ehtimal olunur ki, onların arxasında göz və alətlə görünməsi mümkün olmayan saysız-hesabsız kəhkəşanlar gizləni".

Qeydin altında çox gizli mətləblər yatır. Müəllif Yer kürəsinin nə qədər kiçik bir mexanizm olmasını diqqətə çatdıraraq, onu Allahın tənzimləyici qüvvəsi sayəsində özündən milyonlarca böyük olduğu qalaktikada necə qərar tutmasını nümayiş etdirir. Təhlükə məqamını təsvir metodu da bu qeyddən yan keçmir. Bakıxanov sayı-hesabı bilinməyən ulduz yığınının birsaniylik qeyri-müntəzəm hərəkəti nəticəsində Yer kürəsinin asanlıqla darmadağın oluna biləcəyi ehtimalını irəli sürür.

Günəşin mərkəzində yerləşən qara ləkələr barədə məlumat verəkən də o, bu təhlükəni xatırladır. Astro-nomiya elmi hələ o zaman bu qara ləkələri yeni-yeni öyrənməyə başlayırdı. O qara ləkələr ki, Yer in həcmindən dəfələrlə böyük idi. O, oradan gözlənilən potensial təhlükənin Yer in hərəkət mexanizmi üçün nə dərəcədə böyük zərbə vuracağını qeyd edib. Günəşin özündə istiliyin olmaması və ətrafında hərəkət edən cisimlərdə bu istiliyi əksətdirmə kimi fərziyyələrini də irəli sürür. "Nur mənbəyi" adlandırdığı Günəşi qalaktikanın şahı deyəcəyiyəndir və mərkəzdə dayanaraq hər bir cismi özünə çəkməsini də elmi yöndən izah etməyə çalışır.

Burada səma cisimlərinin toqquşması nəticəsində yarana biləcək astronomik fəlakətlərlə bərabər, filosof həm də ilahi hökmlərin pozulması nəticəsində yarana biləcək ruhi, mənəvi çökmələrə işarə edib. Bu məqamları bir neçə detalla izah etməklə: əslində dünyanın dağılmasını göstərməklə yanaşı o, həm də İlahi nizamın pozulma sistemini əks etdirib. Çünki bu gün kainat mexanizmi kimi insan da mikrokainat kimi məhz ilahi hökmlərə tabedir. Amma təbii ki, elmi dəlillərlə əsaslandırılan fəza təhlükəsini də emosionallığın məhsulu olaraq göstərməyib. Burada dəqiq riyazi hesablamalar var və XX əsrdə Avropa alimlərinin bəzi nəzəriyyələri və səma cisimləri arasında baş verən toqquşmalar "Kainatın sirləri"nin nə dərəcədə elmi məxəz olduğunu əks edir. Nəticə tam etibarilə sonda İlahi hökmlərə söykənir. Bütün cisimlər tam olaraq mərkəzə doğru hərəkət edir və "əvvəl-axır qayıdış mənası" ayəsinə bənzədilməsi ehtimalı təsdiqlənir.

Elmin NURİ

Dəbə çatanda dəb qurtarır

Ustad tərçüməçi Natiq Səfərov həyat yoldaşını Moskvaya aparır. Geyim-keçimlə heç arası olmadığından mağazaları gəzməkdən yayınmağa çalışsa da, uzunboğaz çəkmələr axtaran qadın bir mağazanın yanından keçəndə vitrində həmin çəkmələrdən görüb özünü içəri salır. Natiq içəri girir, mağazaya göz gəzdirib deyir:

- Burdan ala bilmərik, univermaq deyil. Bura valyuta mağazasıdır, bütün mallar dollarla satılır, hələ üstəlik, dolları hardan almağın barədə sənəd tələb edilir.

Təbii ki, həyat yoldaşının əhvalı təlx olur. Sonralar Natiq həmişə deyərmiş:

- Zümrüd dəbi görün kimi arxasınca qaçır, qaçır, ona çatanda dəb qurtarır.

Natiq Səfərovun gülməcələri

Füzuli bizim içimizdədir

Natiq Səfərova dostu Ramiz Rövşən Füzuli şeirini sevir, demək olar, əzbər bilirdilər. Bir dəfə Natiqgildə Füzulidən xeyli danışılar, arada mübahisəyə girişir, saatlarla "Leyli və Məcnun"u və qəzəllərini ayrı-ayrılıqda təhlil eləyirlər. Artıq gec olduğundan ev sahibəsi uşaqları o biri otağa yatmağa aparır, özü də yuxuya gedir, uşaqlarsa oyaq qalırlar. Xanımı oyananda görür ki, Natiqgilin səsi gəlir, uşaqlardan soruşur:

- Atagil necə oldular?

Uşaqlardan biri cavab verir:

- Ata deyirdi, Füzuli mənəm, Ramiz əmi deyirdi, yox, Füzuli mənəm. Axırda qərara aldılar ki, Füzuli onların içindədi, beləcə çıxıb getdilər.

Ya həddən artıq böyük olur, ya həddən artıq kiçik...

Bir gün həyat yoldaşı "tolkuçka"dan Natiqə pijama alır. Amma pijama ona çox böyük olur. Natiq kefini pozmayıb dillənir:

- Eybi yoxdu, bu, elə Şahbazın ölçüsüdür, ona hədiyyə apararam.

Səhəri Natiq pijamanı işə aparır, stolun yeşiyinə qoyur və Şahbaza verməyi unudur. İş gününün axırında Şahbaz Xuduğlu Natiqin otağına gəlir:

- Natiq müəllim, bu gün mənim ad günüdür, gəlin gedək, bir balaca özümüz üçün qeyd edək.

Hədiyyənin təsadüfən yerinə düşməsi Natiqin ürəyincə olur, tez pijamanı çıxarıb Şahbaza verir. Şahbaz çox təəccüblənir:

- Axı mən heç kəsə ad günüm olduğunu deməmişəm, hardan bildiniz?

Natiq zarafatla dillənir:

- Məndə bir az öncəgörmə də var, bilmirdin?

Şahbaz Xuduğlu az qala inandanda Natiq əsəbiləşir:

- Əşi, mən hardan bilim, sən nə vaxt anadan olmusan? Arvadın mənə aldıqları ya həddən artıq böyük olur, ya da kiçik.

O biri tayı da yarımlandı...

Bir gün dostlarından biri Natiqə xaricdən "krokodil" dərisindən ayaqqabı alıb gətirir. Geyim həvəskarı olmasa da, ayaqqabı çox xoşuna gəlir. Günlərin bir günü Natiq təzə ayaqqabısını geyinib Əmircana, Ramiz Rövşəngilə qonaq gəlir.

Ayaqqabını həyətdə çıxarır. Yenə başları söhbətə qarşır. Axsam evə gəlməyə hazırlaşanda nə qədər axtarılsa, ayaqqabı tapılmır. Ramiz ayaqqabılarından Natiqə verib deyir:

- Natiq, həyət qaralıqdı, tapa bilmirik, səhər yenə axtaranıq.

Natiq də ayağından iri ayaqqabı birtəhər gəlib evə çıxır. Səhəri Ramiz Rövşən zəng vurub deyir:

- Natiq, ayaqqabılarını tapmışıq. Natiq sevincək soruşur:

- Hardan?

Ramiz Rövşən cavab verir:

- Həyətin o biri başından. İt bir tayını yeyib, "krokodil" çox xoşuna gəlib, o biri tayı da yarımlandı...

Oğruları əliboş yola salmayaq...

Natiq bəzən tərçümələrinin altında dostlarının da imzalarını qoyurmuş ki, onlar da qonorar alsınlar. Bir dəfə iş yoldaşlarından biri onun həyat yoldaşına zəng edib Natiqin evə çatıb-çatmadığını soruşur. Deyir ki, Natiq Yazıçılar İttifaqının qabığında dayanıb gəlib-gedənə kitabından aldığı qonorarı paylaymış. Natiq evə gələndə həyat yoldaşı pulun çox cüzi olduğunu görüb soruşur ki, bəs qonorar almadın? Natiq dəlil-sübutlarını sadalayır:

- Pulu alıb gəlirdim ki, filankəsi gördüm. Onun arvadı, dörd uşağı var, özü də kirayədə yaşayır. Cibimdə də o qədər pul, vicdanım yol vermədi, ona, o birilərinə payladım. Onlara baxanda şükür Allaha, bizim yenə evimiz var".

Həyat yoldaşı dillənir:

- Evimiz var, amma qapısı yaxşı halda deyil, axı qapını dəyişdirəcəkdik...

Natiq vəziyyətdən çıxmaq üçün bəhanə gətirir:

- Olsun da, oğrudan qorxursan? Oğru bilir, kimin evinə gedir.

Həyat yoldaşı da öz dəlil-sübutunu söyləyir:

- Yox, oğrudan qorxmuram, oğrudan utanıram, gələr, əliboş gəldər, yanında biabır olarıq.

Vaxtın əhəmiyyəti

Natiq Səfərov gecədən xeyli keçənədək gəzməyi, çayxana və kafelərdə dostlarıyla oturmağı sevirdi. Bir dəfə evə çox gec, təxminən saat iki radələrində gəlir. Həyat yoldaşı qapını açanda onun üzünə baxıb dillənir:

- Gözlərindən görürəm, narazısan. Kişi gecə 12-yə qədər gəldi-gəldi, gəlmədisə, vaxt daha öz əhəmiyyətini itirir.

1 aprel- Güllüş günü haqqında nə bilirik?

1 aprel dünyanın bir çox ölkəsi güllüş və aldatma günü kimi qeyd edir. Bu bayramın fərqli adları olduğu kimi, yaranma günü ilə bağlı fərqli fərziyyələr də var.

"Hiylə günü"

XV əsrin sonlarında səlib ordusu Əndəlüs müsəlmanlarının son qalasını mühasirəyə alır. Qışın soyuq keçməsinə baxmayaraq, müsəlmanlar qalanı qorumaq üçün çox vuruşur. Aylarla davam edən mühasirədən bezmiş səlib ordusunun komandanı hiyləyə əl atır. 31 mart gecəsi qalanın qarşısına gələrək, bir əlində "Quran", digər əlində də "İncil" tutub:

"Bu iki kitaba and içirəm ki, təslim olsanız, bu axşam sizə heç bir şey etməyəcəyəm", - deyir. Müsəlmanlar qalanı, nəhayət, səlib ordusuna təslim edir. Səhəri gün - yəni 1 apreldə komandanın müsəlmanların öldürülməsini əmr edir. Təəcüblənən əhali ona verdiyi sözü xatırladanda:

"Mən o sözü dünən axşam üçün vermişdim, bu gün üçün yox", - deyir. O gündən bəri 1 aprel xristian ölkələrində "Hiylə, aldatma günü", bəzən də "Axaqlar günü" kimi xatırlanır.

"Axaqlar günü"

1 aprel bəzi ölkələrdə "Axaqlar günü" kimi qeyd olunur. Aprelin ilk günü zarafat etmək qaydası birinci dəfə Fransada "Yeni il" in gəlişi ilə əlaqədar yaranıb. XVI əsrin ikinci yarısına qədər avropalılar üçün "Yeni il" həftəsi 25 marta 1 aprele qədərki müddət hesab edilirmiş.

Həmin həftədə insanlar bir-biri ilə zarafatlaşar, hədiyyələr bağışlayar, qonaq gədməmişlər. Həftənin sonuncu günü - yəni 1 aprel isə yeni ilin ilk günü hesab edilirmiş. Lakin 1582-ci ildə Qriqorian təqvimini Yulianla dəyişdirilib və 1 aprel 1 yanvarla əvəz edilib. Təqvimin dəyişməsinə baxmayaraq, əksər fransızlar "Yeni il"i yenə də 1 apreldə qeyd etməyə davam edib. Bayramı yanvarın ilk günü qeyd etməyə üstünlük verənlər apreldə bayram edənləri "1 aprel axmaqları" adlandırmağa başlayıblar.

"Zarafat günü"

Bir səhər Peterburq əhalisi yanğın həyəcanı siqnalının səsinə yuxudan oyanır. Ancaq az sonra məlum olur ki, yanğın siqnalı səhvən verilib. Həmin gün aprelin 1-i idi. Bu hadisədən sonra, Rusiyada aprelin ilk günü "Zarafat günü" kimi qeyd olunmağa başlayıb.

"Güllüş günü"

Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, bu ənənə Qədim Hindistanda meydana gəlib, çünki 31 mart onlarda "Güllüş günü" kimi qeyd olunur. Bir qrup tarixçi "Güllüş günü"nü Avropa karnavallarında nümayiş etdirilən küçə tamaşaları (balaqan) ilə əlaqələndirir. Bu bayramın gəniş səviyyədə yayılması XVIII əsrdə baş verib. Hazırda dünya əhalisinin 70 faizi 1 apreli məhz "Güllüş günü" kimi qeyd edir və dost-ta-
nısla zarafatlaşır.

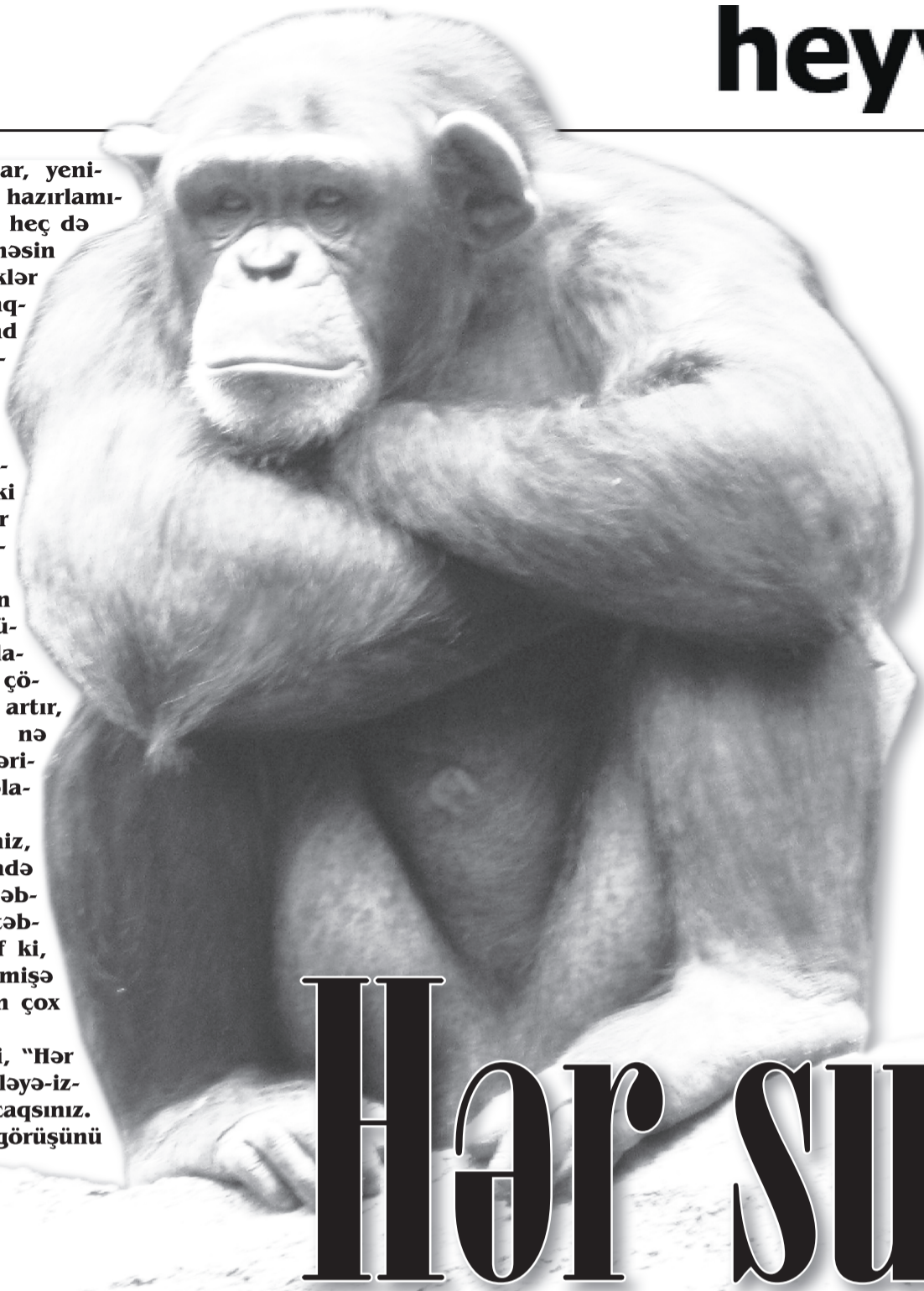
Bu səhifəni uşaqlar, yeni-yetmələr üçün hazırlamışıq. Amma bu, heç də o anlama gəlməsin ki, səhifəmizi oxuyarkən böyük zövq almayacaq. Mütləq alacaqlar, çünki elm öyrənmək, savad almaq insanın əbədi, həmişəcəvan arzularındandır. Bəşəriyyət zaman-zaman adamları iki yerə bölüb: savadlılara və bisavadlara. Bütün sivilizasiyalar ona görə sivilizasiya olub ki, içindəki savadlı kəsim, düşünən insanlar artıb, fərqli bir mədəniyyət yarada bilib.

Müasir dövrdə elmə, biliyə can atmaq daha vacibdir, çünki dünənə kimi qarşımızda bir sırr olaraq qalan çox mətləblər artıq çözümlə-çözülə gedir, bildiklərimiz artır, bilmədiklərimiz azalır. Amma nə qədər öyrənsək də, bilmədiklərimiz bildiyimizdən qat-qat çox olaraq qalacaq.

Səhifəmizi müntəzəm izləsəniz, minlərlə mürəkkəb sualın sadə cavabını tapacaqsınız. Bu mətləblərin əksəriyyəti ilə orta məktəbdə rastlaşmışıq, amma təəssüf ki, dərslərimizin, nədənsə həmişə qəliz olan elmi dili ucbatından çox şey əxz edə bilməmişik.

Biz heç də o iddiada deyilik ki, "Hər suala bir cavab" rubrikamızı izləyə-izləyə savadlanacaq, alim olacaqsınız. Məqsəd uşaqlarımızın dünyagörüşünü genişləndirmək, onları həmişə diqqət mərkəzində olan maraqlı həmsöhbətə çevirməkdir.

İlqar ƏLFİ

Hər suala

Ölçüsünə görə qorilladan sonra oranqutanq, sonra şimpanze və nəhayət, onların hamısından balaca olan hippon gəlir. Hippon insanabənzər meymunların ən az tədqiq olunanıdır. Hippon başqa meymunlardan fərqli olaraq, insan kimi düz dura və düz yeriə bilir, qabaq pəncələrinə söykənmir.

Digər tərəfdən, hippon yerdə az gəzir və ömrünün əsas hissəsini ağaclarda keçirir, uzun əllərinin köməyiylə budaqdan budağa keçir. O, yerə yalnız gördüyü yaşıl yarpaqları, yaxud meyvələri götürmək üçün enir. Hippon yemək yeyərkən də adam kimi düz oturur. Onun qida rasionuna hörümçəklər, quşlar, quş yumurtaları da daxildir.

Hipponun çox möhkəm ailəsi olur. Valideynlər uşaqlarından nə gündüz, nə də gecə ayrılırlar. Cavan hipponlar öz valideynləriylə təxminən 6 yaşlarına kimi yaşadığından bir hippon ailəsində səkkiz-doqquz üzv olur. Vəhşi cəngəlliklərdə hippon təxminən 30 yaşına kimi yaşayır!

Heyvanlar şüurlu hərəkət edə bilərmə?

Bütün heyvanlar öz həyatları boyu bəzi şeyləri öyrənməli olurlar. Bu, hətta demək olar ki, daim öz instinkti ilə davranan məxluqlara belə aiddir. Lakin təlim prosesi həmişə eyni cür olmur. Bəzən fikirləşirik ki, heyvanlar nəyisə "öyrənirlər", amma bu, çox vaxt onların anadangəlmə instinktlərini inkişaf etdirməkdən ibarət olur. Məsələn, yuvalarını yenidən tərk edən quşlar çox yöndəmsiz uçurlar və onların yaxşı uçmağı öyrənməsi anadangəlmə uçuş instinktlərinin təkmilləşdirilməsindən başqa bir şey deyil.

Heyvanların ən geniş yayılmış təlim üsulu sözün birbaşa mənasında, səhvlər edib, onları yadda saxlamaqdır ki, gələcəkdə eyni səhvlərə yol verməsin. İtlər də davranış normalarını və müxtəlif hərəkətlər etməyi, komandaları yerinə yetirməyi belə öyrənir, atlar belində adam gəzdirməyə bu yolla yiyələnir. Heyvanlar başqalarının təcrübəsindən nadir hallarda bəhrələnir. Əgər bir it hansısa komandanı yerinə yetirməyi bacarırsa, başqa bir it ona baxmaqla həmin hərəkəti təkrar edə bilməz. Bəs heyvan üçün şüurlu hərəkət nə deməkdir? Bu, onun əvvəllər rast gəlmədiyi, instinktlərinə əsaslanaraq həll edilməsi mümkün olmayan problemdən çıxış yolu tapa bilmək bacarığıdır.

Lakin eksperimentlər göstərdi ki, insanabənzər meymunlar müəyyən dərəcədə düşünməyi bacarır. Məsələn, meymunu elə bir otağa salırlar ki, tavadan asılmış banana əli heç cür çatmasın. Amma həmin otaqda iki kiçik yeşik də olur. Qəflətən meymun yeşiyin birini digərinin üstünə qoyur, dırmaşaraq bananı götürür! Faktiki olaraq, meymun bunu necə də biləcəyini fikirləşib tapdı, yəni öz şüurundan istifadə etdi. Alimlərin fikrincə, itlər, pişiklər və hətta bəzi vəhşi heyvanlar da güman ki, məntiqi nəticələr çıxara bilir, amma bunu isbat etmək çox çətindir.

Heyvanların gözləri qaranlıqda işıq verirmi?

Çoxumuz gecələr yol gedərkən heyvanların qaranlıqda işıqlanan gözlərini görmüşük. Və ona görə də təbii olaraq belə fikirləşirik ki, onların gözü özbaşına işıq verir. Amma əslində bu işıq hansısa başqa mənbədən, məsələn, maşın faralarından yayılan işıq heyvan gözündə əks olunmasıdır.

İşığın əks olunması bir çox heyvanların gözündə olan kristalşəkili maddə ilə bağlıdır. Bu maddə işığı yaxşı əks etdirir. İnsanın gözündə belə maddələr, demək olar ki, yoxdur. İşıq əks etdirən həmin təbəqə qaranlıqda heyvanların insandan qat-qat yaxşı görməsini də təmin edir.

Heyvanların gözlərinin hansı rəngdə işıqlanması onlarda olan qan damarlarının miqdarından asılıdır. Gözlərində daha çox damar olan heyvanın gözü qırmızı işıq yayacaq. Damarların sayı azdırsa, əks olunan işıq daha açıq rənglərdə görünəcək.

Tüləmə nədir?

Heyvan, dərisini, yaxud tüklərini tökərək onları yenisi ilə əvəz edəndə, biz buna "tüləmə" deyirik. Məməlilər, sürünənlər, quşlar, hətta bəzi həşəratlar da tüləyir. Quşlar ömürləri boyu cürbəcür lələklər yetişdirirlər. Yetkin çağına çatanda quşların lələkləri öz növləri üçün tipik olan rəng və quruluşu alır və bundan sonra köhnəlikdə, nımdaş lələklər tökülür, onların yerində yeniləri çıxır. Elə quşların lələklərini dartıb çıxaranda da eyni proses baş verir. Bundan başqa, bəzi quşlar cütləşmə mövsümündə parlaq rəngləri olan gözəl lələklər çıxarırlar.

Beləliklə, quşların əksəriyyəti ildə iki dəfə tüləməni dəyişir - cütləşmə mövsümündən əvvəl və sonra. Bütün quşlar əsas lələklərini eyni ayda tökmədiklərinə görə tüləmənin onların uçmaq qabiliyyətinə maneçiliyi olmur. Bundan başqa, aerodinamik balans pozulmasın deyərək, lələklər cüt-cüt tökülür: biri soldan, digəri sağdan. Yalnız ördəklər, qazlar və qular bu baxımdan istisna sayıla bilər. Onlar bütün tüklərini eyni zamanda tökür və buna görə uça bilmirlər.

Lakin bu quşlar suda üzə bildiyindən təhlükədən can qurtarmaq üçün uçmaları vacib deyil, suya ensələr bəs edir! Tüləmə vaxtı rəngbərəng lələkləri olan erkək quşlar çox vaxt bir rəng alırlar ki, lazım gələndə gizlənə bilsinlər.

İlanların qabığına dəyişməsi çox maraqlı prosesdir. Onlar bütün qabığı birdən atırlar, əvvəlcə yalnız ən qıraq hissəsindən azad olurlar. İlan başını nəyəsə sürtür ki, ağzının qıraqlarında qabıqdan azad olsun, sonra qopan yeri daşa ilişdirir və köhnədən dartılaraq çıxır. Proses başa çatanda ilan köhnə qabığı astar üzünə çevrilmiş olur.

İnsana ən çox oxşayan heyvan hansıdır?

İnsana ən çox bənzərən heyvan insanabənzər meymundur. Onun yalnız skeleti insan skeletinə uyğun deyil, həm də digər barmaqlarından aralı baş barmağı var ki, onunla bütün qalan barmaqlarına toxuna bilir. Bu isə meymuna imkan verir ki, müxtəlif əşyaları tuta bilsin, ağaca dırmansın. İnsana isə əlinin baş barmağı əmək alətlərindən istifadə etmək imkanı verir. Bəziləri elə hesab edir ki, meymunlar insanların əcdadıdır, amma bu, qətiyyənlə belə deyil.

Təkamül nəzəriyyəsi deyir ki, meymunla insan çox qədimlərdə eyni əcdaddan törəyiblər, amma müxtəlif yollarla inkişaf ediblər. Antropoidlərin, yaxud insanabənzər meymunların dörd növü var. Onların ən böyüyü və ən güclüsü qorilladır.

Şimpanze meymundurmu?

Meymun olmağına, meymundur, amma adından yox. Şimpanze meymunların ən ağıllısıdır!

Meymunlar məməlilərin primatlar adlandırılan ən mütəşəkkil dəstəsinə aiddirlər. Xatırladaq ki, bu dəstədə insanlar da var. Meymunun bütün dərisi sıx tüklə örtülüdür, onlar adətən ağaclarda yaşayırlar. Qabaq və arxa pəncələrinin beş barmağında caynaq əvəzinə dırnaqları olur.

Bütün meymunları dörd əsas qrupa bölmək olar: lemurlar, Köhnə Dünyanın meymunları (babuinlər və sair), Yeni Dünyanın meymunları (hörümçəkkimi meymun, çırgın meymun və sair), insanabənzər meymunlar (qorilla, oranqutanq, şimpanze və hippon). İnsanabənzər meymunların üç növündən: qorilla, oranqutanq və şimpanzedən insana ən çox oxşayan şimpanzedir. Bu meymun qorilladan və oranqutanqdan kiçik olsa da, onlardan xeyli "tərbiyəlidir". Şimpanzenin quyruqsuz bədəni insan bədəninin çox bənzəyir.

Buna baxmayaraq insanın on iki cüt qabırğası var. Şimpanzenin isə 13 cüt qabırğası olur. Şimpanzenin tünd rəngli dərisi əllərini və sifətini çıxmaq şərtiylə sərt qara tüklərlə örtülüdür. Onlar xırda qruplar şəklində Mərkəzi Afrika meşələrində - Syerra-Leonedən tutmuş, Viktoriya gölünədək olan geniş bir ərazidə yaşayırlar.

Bu heyvanları əhliləşdirmək çox asandır və onlar zoopark şəraitinə yaxşı uyğunlaşır. Bəzən şimpanzelər heyvanxanada işləyən əməkdaşlara elə bağlanırlar ki, xəstələnib-ələyəndə ağlayaraq, onları çağırırlar!

Şimpanzelərin həyatını öyrənən mütəxəssislər deyir ki, "şimpanze dili" nə aid edilməsi mümkün olan azı 20 müxtəlif səs var. Şimpanzelər yerdə dörd pəncəsinin sümüklərinə söykənərək hərəkət edir. Bu meymunun erkəyinin bəzən 70 kiloqrama yaxın çəkisi, 1,5 metr boyu olur, amma ümumilikdə şimpanze daha o qədər də iri olur.

Müxtəlif it cinsləri necə əmələ gəlib?

İtlər bütün qalan heyvanlardan daha erkən əhliləşib. Bu baş verən zamandan etibarən insanlar 200-dən artıq it cinsi yetişdiriblər. Bəzən bu cinslər konkret ehtiyacın ödənməsi üçün yetişdirilir. Çox vaxt yeni ölkələrə gəlib çıxan itlər ya yerli vəhşi itlərlə cütləşir, ya da yad iqlimə uyğunlaşaraq görkəmlərini dəyişirdilər.

İtlər niyə sümüyü yerə basdırır?

İtlər bütün başqa heyvanlardan əvvəl insanın dostu kimi tanınıb. Yüz min illər əvvəl, Yer üzündə sıx tükü olan mamontlar mövcud olanda və adamlar mağaralarda yaşayanda itlər insanlarla dostlaşdı. İtin kim bilir nə vaxtdan ev heyvanı sayılmasına baxmayaraq, onun davranışındakı bəzi cəhətləri çox-çox əvvəllərə, insanın hələ onları əhliləşdirmədiyi dövrlərə qayıtmaq izah etmək mümkündür. Qərbdədir ki, alimlər, məsələn, atlardan fərqli olaraq, itlərin əmələ gəlməsini dəqiqliyiylə izləyə bilmirlər.

Bəziləri hesab edir ki, itlər canavarla çaqqalın cütləşməsindən yaranıb. Digərləri isə bu fikirdədir ki, itlərin bəziləri canavardan, bəziləri çaqqaldan, bəziləri koyotlardan, bəziləri isə tülküdən törəyib. Ən ağlabatan nəzəriyyə isə bunu deyir ki, itin də, canavarın da eyni qədim əcdadı olub. Çox vaxt bir çox heyvanlar bizim günlərdə faydasız sayılan, amma bir zamanlar çox zəruri olmuş vərdisləri qoruyub saxlayırlar.

Bundan başqa it yatmaq üçün öz oxu ətrafında üç dəfə hərələnir. Yəqin onun cəngəlliklərdə yaşayan əcdadı yarpaqlar, otlar arasında yerini bu cür rahatlayırmış. İtlərin hümrəsi isə, yəqin ki, onların bir zamanlar canavarlar kimi sürü şəklində yaşamasının göstəricisidir.

İtlər rəngləri seçə bilirmi?

Ailədə it həmişə hamının sevimlisi, gəzməkdə də, evdə də məmnuniyyətlə yanınızda olan sadıq dostdur və buna görə də onun dünyanı sizdən tamam fərqli gördüyünü anlamaq çətindir. Amma bilin ki, itlər rəng seçə bilmir. Onlara rəng seçməyi öyrətmək üçün çoxlu təcrübələr aparılıb. Bu təcrübələrdə adətən yemdən istifadə olunurdu. Müəyyən rəng, yemək vaxtının çatdığına işarə idi. Lakin itlər bu rəngləri bir dəfə də olsun fərqləndirə bilmədilər. Əşyaları fərqləndirərkən isə itlər özlərinin əla iybilmə qabiliyyətlərinə əsaslanırlar.

Bəs pişiklər necə, görəsən, onlar rəng tanıyırmı? Bunu aydınlaşdırmaq üçün onlarla da xeyli təcrübələr aparılıb və bəlli olub ki, onlar da itlər kimi rəngləri seçə bilmir. Pişik hər şeyi boz rəngin müxtəlif çalarlarında görür. Yaxşı, bəs Yer üzündə rəngləri fərqləndirə bilən heyvan varmı? Təcrübələr göstərir ki, insandan başqa rəngləri seçə bilən yeganə məxluq meymundur. Əslində, heyvanların rəng sarıdan "korluğu" tam izah olunandır.

Vəhşi heyvanların çoxu axşamlar və gecələr, bütün rənglər boz rəngdə solanda ov edir. Üstəlik, bir çox heyvanların dəriləri də yeknəsəq rənglərdə olur. Ona görə də rəngləri seçmək heyvanlar üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən məsələ deyil. Çünki onların əksəriyyəti qalan duyğu üzvlərini o qədər inkişaf etdirib ki, öz dünyalarında rahat dolana bilirlər.

İti nə dəli edə bilər?

Hamı bilir ki, it insanın ən yaxşı dostudur. Lakin bəzən ən mehriban it belə elə bir məxluqa çevrilir ki, onun bircə dəfə dişləməsi öldürücü olar! Bu, itin xasiyyətinin dəyişməsindən baş vermir. Bu ona görə olur ki, heyvan dəhşətli xəstəliyə yoluxur.

Xəstəliyin törədici virusdur – adi mikroskopda belə görünməyəcək dərəcədə xırda bir orqanizm. Adətən, quduzluq xəstəliyindən danışırkən itlər yada düşür, çünki insanlar bu xəstəliyə, əsasən onlardan yoluxur. Quduza canavar, tülkü, skuns, inək, pişik, hətta yarasə da daxil olmaqla, bütün istiqanlı heyvanlar tutula bilər. Amma yuxarıda adlarını çəkdiyimiz heyvanların əksəriyyəti bu xəstəliyi insana çox nadir hallarda keçirirlər.

Sahibi bir müddət itin quduzluğa yoluxmasından bixəbər qala bilər, çünki xəstəlik adətən, 4-6 həftədən sonra özünü göstərir. Onun ilk əlamətləri itin çox sakit olması, iştahasını itirməsi və qızdırmasının artmasıdır. Sonra it həyəcanlanmağa başlayır, onun ağzının suyu axır, heyvan mırıldayır, hürür və kimisə dişləməyə çalışır. Bu əlamətlərin görünməsindən üç-beş gün sonra heyvan ölür. Həmin virus heyvanın ağız suyunda olduğu üçün xəstəlik dişləmə zamanı ötürülür.

Ən dəhşətli budur ki, insan, yaxud heyvan quduzluq tutanda ölüm, demək olar, labüddür. Ona görə də xəstəliyin qarşısını almaq çox vacibdir. Əgər sizi it dişləsə, o dəqiqə həkimə müraciət etməlisiniz. Həmin virusun yayılmasının qarşısını alan xüsusi zərdab da var, amma o, üç gündən gec olmamaq şərtiylə orqanizmə daxil edilməlidir ki, köməyi olsun.

Bütün pişiklər mırıldayırmı?

Pişik öz razılığını nümayiş etdirəndə xəfifcə mırıldanır. Bu mırıltı səs tellərinin vibrasiyası nəticəsində yaranır. Pişik havanı ciyərlərinə yığır, amma bu hava yolüstü səs tellərindən keçib onları ehtizaza gətirir, yəni titrədir.

Beləliklə, pişik özü istəyəndə səs tellərinin havanın təzyiqi altında vibrasiya etməsinə imkan yaradır. Əgər pişik mırıldamaq istəmərsə, səs tellərindən istifadə etmir və biz mırıltı eşitmirik. Biz pişik deyəndə, təbii ki, ev pişiklərini nəzərdə tuturuq. Amma pişikkimilər fəsiləsində üzv çoxdur. Bəs siz bilirsiniz ki, pələng, şir, bəbir, yaquar, koquar, oselota, başağ da pişikkimilərə aiddir? Çıxardığı səslərə gəlinə, ev pişiyi mırıldamaqla yanaşı, miyoldaya, ulaya, çığra bilir.

Pişikkimilərin başqa növləri də müxtəlif səslər çıxarırlar. Şirlə pələng nərildəyir. Yaquarla bəbir bərk öskürəyə bənzəyən səs çıxarırlar. Ən maraqlısı budur ki, boğazındakı bəzi sümüklərinin quruluşuna görə nə şir, nə pələng, nə yaquar, nə bəbir miyoldaya bilir! Əvəzində ölçülərindən asılı olmayaraq, bütün pişiklərin bədən nisbəti eynidir. Əgər siz pişiyin şəklini böyütsəniz, onun pələngə çox oxşadığını şahidi olacaqsınız.

bir cavab

İqlim fərqi, məsələn, Meksikada qısa tükü, Uzaq Şimalda isə uzun tükü itlərin yayılmasına səbəb olan amillərdən biridir. İtlərin cinslərini müəyyənləşdirmək elə onların necə yarandığını izləmək qədər çətin bir işdir.

Havadakı qoxulara köklənən ov itləri; izlərdən iy alıb ov edən tulalar; ov zamanı yuvaları eşən teryerlər; xidmət itləri; oynucaq-itlər və onların cürbəcür məzlələri var. Bəzi it cinslərinin yaranması haqda müxtəlif nəzəriyyələr mövcuddur. Poynterlər çox güman ki, fokshaundların törəməsidir. Onlar ov quşu görərkən bəlli bir duruş alırlar (ingilis dilində "to point"). Tulaların əksəriyyəti, yəqin ki, Fransada sent-yuber adı ilə tanınan itlərin nəslindəndir. Tulaların ən sürətliləri – fokshaundlar böyük ehtimalla yaxşı iy bilən tulalarla sürətli qaçan tulaların qarışığıdır. Qeyri-adi cins sayılan kunhaund isə Amerikanı fəth edənlər tərəfindən yetişdirilib.

Nyufaundlendlər ingilis axtarış itləriylə etibarlı çoban itlərinin calağından əmələ gəlib. Sebernarların əcdadı isə eyni zamanda üç it olub. Danimarka doqu, görünür ki, mastiflə tazının cütləşməsindən əmələ gəlib. Şpits, çau-çau-nun qohumudur və Almaniyada yaradılıb. Buldoqlar isə hələ orta əsrlərdə əmələ gəlib və mastiflərlə qohumdur.

Bu vərdislər, yaxud başqa sözlə desək, instinktlər yüz min illərdən sonra belə ölmür. Odur ki, itlərin vəhşi heyvanlardan törədiyini nəzərə alsaq, onların bəzi vərdislərini izah etmək mümkündür.

İt bu gün də ehtiyat olaraq sümüklərini basdırır, çünki onun vəhşi əcdadlarını insanlar yemlə təmin etmədi. Buna görə də ehtiyat üçün sümüklərini basdırırdılar.

Bu xəstəliyin adı quduzluqdur. O, orqanizm üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən baş və onurğa beynini sıradan çıxarır.

Robot, ədəbiyyat müsabiqəsinin finalında

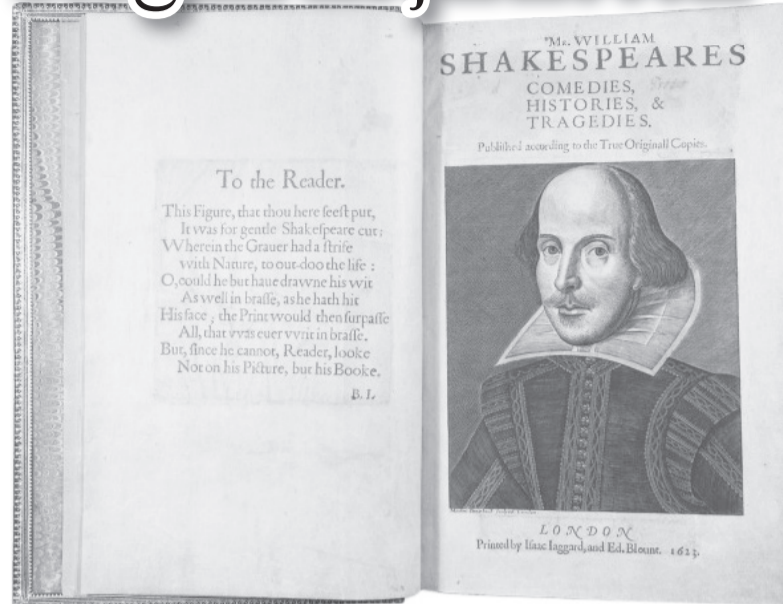
Yaponiyada Xosi Sinyiti adına ədəbi müsabiqədə robotun "yazdığı" povest final mərhələsinə adlayıb. Bu barədə "Japan News" agentliyi xəbər verib.

Müsabiqəyə təqdim edilən 500 min əsərdən cəmi 10-u final mərhələsinə keçə bilib. Robotun yazdığı "əsər" belə adlanır: "Kompüterin roman yazdığı gün". Roman Xakodate Universitetində, professor Xitoşi Matsubaranın rəhbərlik etdiyi tədqiqat qrupu tərəfindən yaradılıb. İnsanlar kompüterdən alınmış parametrlər – süjet, qəhrəmanın cinsi və sair məlumatlar əsasında mətn yaradıblar.

"Mən biləndə ki, povesti robot yazıb, çox təəcübləndim. Bu, çox yaxşı qurulmuş süjet xətti olan bir əsərdir. Əlbəttə, bəzi şeylər var ki, onların üzərində işləmək lazımdır, məsələn, personajların təsviri. Əgər bu çatışmazlıqlar aradan qaldırılsa, povest mükafata layiq görülə bilər," deyərək fantast-yazıçı Satoşi Xase bildirib.

Xəbəri yayan "Japan News" agentliyi povestin final səhnəsindən bəzi sitatlar gətirib: "Mənim sevincimin həddi-hüdudu yoxdur və həvəslə yazmağa davam edirəm. Bu, kompüterin ilk dəfə roman yazdığı gün idi".

Şekspirin "saxta əsərləri"nin sərgisi keçiriləcək

Böyük Britaniya kitabxanasının əməkdaşları Şekspirin yubileyini çox orijinal şəkildə keçirməyi planlaşdırırlar. Tematik sərgi böyük dramaturqun 400 illiyinə həsr edilib. Sərginin özəlliyi ondadır ki, kitabxanada dramaturqun "Kral Lir", "Romeo və Culyetta" və başqa ölməz əsərlərinin saxta nüsxələri sərgilənəcək.

Ədəbiyyat tarixçilərinə Şekspirin əsərlərinin saxta variantının ilk dəfə 1796-cı ildə üzə çıxdığı çoxdan məlumdur. Bundan başqa, dramaturqun şəxsi məktublarının da saxta variantları var.

Şekspirin şedevrlərinin saxta versiyasını hazırlamağa onun ölümündən sonra ehtiyac yaranıb. Belə ki, ədibin ölümündən sonra insanlar onun şəxsi həyatı və yaradıcılığı ilə daha fəal maraqlanmağa başlayıblar. Beləliklə, əsərlərin saxta variantları meydana gəlib. Onu da qeyd edək ki, XVIII əsrin sonlarında İngiltərədə, eləcə də bütün Avropada əhəlinin intellektual səviyyəsi çox yüksək idi.

Bu il Kann festivalı mayın 11-də Vudi Allenin "Café Society" adlı yeni filmi ilə açılacaq. Bu barədə festivalın təşkilatçıları mətbuata açıqlama veriblər. Bu, Vudi Allenin Kann festivalına çıxarılan üçüncü filmidir. 2002-ci ildə onun "Hollivud finalı", 2011-ci ildə isə "Parisdə gecəyarısı" adlı filmlərinin festivalda təqdimatı olmuşdu.

69-cu Kann kinofestivalı bu il mayın 11-də Festival sarayında təşkil ediləcək. Vudi Allenin "Café Society" filmi müsabiqədənkənar proqramda təqdim ediləcək. Filmdə baş rolları Cessi Aizenberq və Kristin Stüart oynayıb. Film Hollivud kino sənayesində iş tapmaq, karyera qurmaq ümidiylə yaşayan gəncdən bəhs edir.

Filmdə, həmçinin Bleyk Layvli, Parker Pouzi və Stiv Karrel rol alıb. Ümumilikdə bu, Vudi Allenin Kann festivalının müsabiqədənkənar proqramında göstərilən 14-cü filmidir. 1979-cu ildə "Manhetten" filmi ilə ilk dəfə Kann festivalına qatılan rejissorun həmin festivalda sonuncu dəfə 2015-ci ildə "İrrasional adam" filmi nümayiş etdirilib.

Qeyd edək ki, builki Kann kinofestivalının münisiflər heyətinə "Sərsəm Maks" filminin rejissoru Corc Miller başçılıq edəcək.

Hazırladı: NARINGÜL

Oxucuların nəzərinə

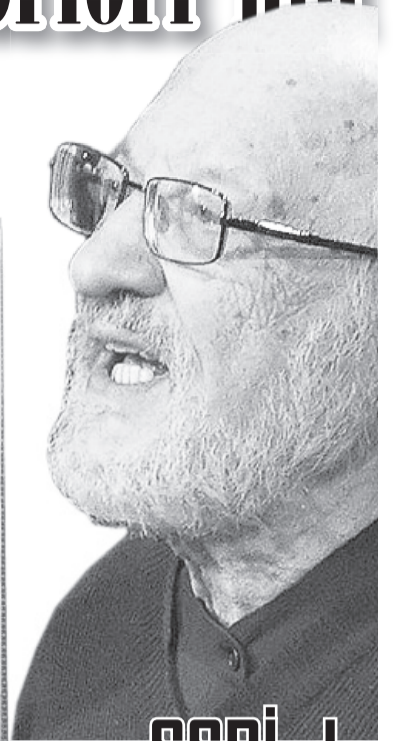

Tərcümə Mərkəzinin nəşr etdiyi (Xuan Rulfo – "Pedro Paramo", Matilda Urrutia – "Pablo Nerudayla yaşanan ömür", "Latın Amerikasının romanı", "Xilas yolunun yolçuları", "Bəşəri poeziya", Ernest Heminqvey – "Qadinsız kişilər", Akutaqava Rünoske – "Tanrıların istehzası", Jasmina Mixayloviç – "Xəzər dənizinin sahillərində", "Serbcə-Azərbaycanca lüğət", "Sözün Aydını", Oljas Süleymenov – "Az-Ya", "Candles (101 verses)" (şeir antologiyası), "Çexovdan Markesə qədər", "Modianonun seçilmiş əsərləri", "Boliviya gündəliyi", "Bizim həyatımız - bir şəhər damlası") kitabları şəhərin aşağıdakı kitab mağazalarından əldə edə bilərsiniz.

- Akadem. Kitab mağazası
- Kitab klubu mağazası
- Akademiya Kitab Mərkəzi
- Kitabevim.Az mağazası
- (28 may metrosu ətrafındakı kitab mağazaları)

Kann kinofestivalı Vudi Allenin yeni filmi ilə açılacaq

FESTIVAL
DE CANNES

SSRİ-də ilk qorxu filmi çəkən rejissor vafat etdi

○ SSRİ-də ilk trilleri – "Viy" filmi çəkmiş rejissor Georgi Kropaçev martın 29-da 86 yaşında dünyasını dəyişib. Qeyd edək ki, "Viy" filmi Kropaçevin kinorejissor kimi ilk işi olub. O, buna qədər bir neçə film-də quruluşçu-rəssam kimi çalışıb.

"Viy" filmi Kropaçev 1967-ci ildə, o zamanlar gənc rejissor Konstantin Yersovla birlikdə çəkib. Hərçənd, kino mütəxəssisləri iddia edirlər ki, filmdə bu iki rejissordan başqa cizgi filmləri rejissoru Aleksandr Rounun da əməyi olub. Buna baxmayaraq, "Viy" filmi məhz Georgi Kropaçevin işi sayılır. Bu film Kropaçevə dünya şöhrəti gətirib.